

Мирослава КУЛЕСА-ЛЮБІНЕЦЬ

**ЗООПСИХОЛОГІЯ І
ПОРІВНЯЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ:
методичні рекомендації**

Мирослава КУЛЕСА-ЛЮБІНЕЦЬ

**ЗООПСИХОЛОГІЯ І
ПОРІВНЯЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ:
методичні рекомендації**

Івано-Франківськ – 2022 р.

ББК 88.48
УДК 159.98
К 90

Рекомендовано до друку кафедрою загальної та клінічної психології факультету психології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Рецензенти:

Москалець В. П. – завідувач кафедри загальної та клінічної психології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, доктор психологічних, професор;

Іванцев Н. І. – кандидат психологічних наук, доцентка кафедри загальної та клінічної психології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Кулеша-Любінець М. М. Зоопсихологія і порівняльна психологія: методичні рекомендації. 2-ге вид., доп. і перероб. Івано-Франківськ: Електронне видання, 2022. 72 с.

Методичні рекомендації є практичним керівництвом самостійною роботою студентів I курсу спеціальності 053 «Психологія», які вивчають навчальну дисципліну «Зоопсихологія і порівняльна психологія». У структуру рекомендацій входить тематика лекційних, семінарських (практичних) занять, завдання для самостійної роботи студентів, запитання для самоконтролю, роздумів та дискусій, список рекомендованої літератури. Методична розробка призначена для студентів, аспірантів, викладачів.

© Кулеша-Любінець М. М., 2011
© Кулеша-Любінець М. М., 2022

З М І С Т

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА	4
1. Опис навчальної дисципліни.....	5
2. Предмет та мета навчальної дисципліни	5
3. Вимоги до рівня засвоєння змісту дисципліни.....	6
4. Місце навчальної дисципліни в системі професійної освіти.	7
5. Навчально-тематичний план дисципліни	8
6. Структура програми навчальної дисципліни	9
7. Плани семінарських та практичних занять.....	13
8. Методи навчання та критерії оцінювання знань та вмінь студентів.....	38
9. Програмові вимоги з навчальної дисципліни	46
10. Короткий термінологічний словник	48
СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	56
ДОДАТКИ	58

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Однією з умов сталого розвитку людського суспільства у XXI столітті є гуманістичне спрямування соціально-економічних, суспільно-політичних, технологічно-інформаційних процесів. Вагому роль у цьому відіграють психологічні знання як фахівців-психологів, так і пересічних громадян.

Еволюція психологічної науки привела до усвідомлення важливості співжиття природи, загалом, і світу тварин, зокрема, з людською спільнотою. Сучасна психологія розглядає і людську психіку у філо- та онтогенезі. Знання специфічних особливостей психіки тварин сприятиме розв'язанню даного завдання. При цьому, звичайно, враховуються відмінності психічних процесів та станів у людей та тварин.

Знання положень зоопсихології та порівняльної психології підвищить професійний рівень майбутніх психологів, що позитивно впливатиме на їх практичну діяльність. Водночас цей курс сприятиме розвитку екологічного світогляду студентів, зорієнтованого на гармонійне співжиття із світом тварин та утвердження моральних принципів співіснування у людському суспільстві.

Методичні рекомендації містить розробку тематичного плану курсу, науковий глосарій, запитання для самоконтролю, роздумів та дискусій, теми доповідей та рефератів, завдання для самостійної роботи студентів.

1. ОПИС НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Найменування показників	Галузь знань, спеціальність, освітній рівень	Характеристика навчальної дисципліни	
		денна форма навчання	заочна форма навчання
Кількість кредитів ЄКТС – 3	Галузь знань: 05 – соціальні та поведінкові науки	Нормативна дисципліна	
Модулів – 1	Спеціальність : 053 «Психологія»	Рік підготовки:	
Змістових модулів – 1		1-й	1-й
Індивідуальне науково-дослідне завдання		Семестр	
Загальна кількість годин – 90		1-й	1-й
Тижневих годин для денної форми навчання: аудиторних – 2 самостійної роботи студента – 5	Освітній рівень: перший (бакалаврський)	12 год.	4 год.
		Практичні, семінарські	
		18 год.	6 год.
		Лабораторні	
		__ год.	__ год.
		Самостійна робота	
		60 год.	80 год.
		Вид контролю: екзамен	

Співвідношення кількості годин аудиторних занять до самостійної і індивідуальної роботи становить:

для денної форми навчання – 33% / 67%

для заочної форми навчання – 11% / 89%

2. ПРЕДМЕТ ТА МЕТА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Предметом вивчення дисципліни є основні положення, поняття зоопсихології і порівняльної психології як споріднених галузей психологічної науки; психологічні аспекти всіх рівнів відображення та адаптації тварин; свідомість як основне утворення психіки людини, що відрізняє її від психіки тварин.

Мета вивчення дисципліни – сформувати у студентів цілісне уявлення про розвиток і функціонування психіки тварин та людей, розширити наукові уявлення та поглибити теоретичні знання про передісторію зародження людської свідомості.

Основні цілі вивчення дисципліни :

- ознайомити студентів з класичними та сучасними уявленнями про закономірності еволюції психіки тварин у філогенезі;
- дати основи знань та зорієнтувати студентів в прикладних дослідженнях загального процесу розвитку психіки;
- показати на конкретних прикладах можливості об'єктивного вивчення психічного відображення тварин на основі аналізу їх поведінки;
- розглянути співвідношення вродженого та набутого в психічному розвитку тварин в процесі онтогенезу;
- ознайомити студентів з основами анімалотерапії як методу психологічної допомоги;
- сприяти свідомому творчому засвоєнню теоретичних основ сучасної зоопсихології і порівняльної психології, розвивати у студентів екологічну свідомість, креативність, критичне мислення, навички самостійної роботи з літературою та вміння орієнтуватися в сучасних напрямках розвитку наук про психіку тварин;
- виховати у студенті моральні якості сучасної людини, яка має жити у гармонії з оточуючою природою.

3. ВИМОГИ ДО РІВНЯ ЗАСВОЄННЯ ЗМІСТУ ДИСЦИПЛІНИ

Інтегральна компетентність: Здатність розв'язувати складні спеціалізовані задачі та вирішувати практичні проблеми у сфері психології та професійної підготовки у процесі навчання, що передбачають застосування основних психологічних теорій та методів і характеризуються комплексністю та

невизначеністю умов.

Загальні компетентності:

ЗК2. Знання та розуміння предметної області та розуміння професійної діяльності.

ЗК4. Здатність вчитися і оволодівати сучасними знаннями, на основі раціонального планування організувати, координувати, контролювати

Спеціальна компетентність:

СК3. Здатність до розуміння природи поведінки, діяльності та вчинків.

Програмні результати навчання:

ПР1. Аналізувати та пояснювати психічні явища, ідентифікувати психологічні проблеми та пропонувати шляхи її розв'язання.

ПР2. Розуміти закономірності та особливості розвитку і функціонування психічних явищ в контексті професійних завдань.

4. МІСЦЕ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ В СИСТЕМІ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ

Місце навчальної дисципліни «Зоопсихологія і порівняльна психологія» визначається фундаментальною роллю для майбутніх психологів знань про виникнення, розвиток та закономірності функціонування психічного відображення на рівні тварин у науковому пізнанні психіки людей.

5. НАВЧАЛЬНО-ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН ДИСЦИПЛІНИ

Назва змістових тем модуля	Кількість годин											
	Денна форма						Заочна форма					
	Усього	У тому числі					Усього	У тому числі				
		Л	П	лаб	Інд	ср		л	П	Ла б	інд	ср
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Модуль 1												
Змістовий модуль 1. Загальні теоретичні та прикладні аспекти зоопсихології і порівняльної психології												
Тема 1. Предмет та методи зоопсихології та порівняльної психології	8	2	2			4	11	1	-			10
Тема 2. Свідомість як найвищий рівень психічного відображення	12	2	2			8	12	1	1			10
Тема 3. Виникнення та еволюція психічного відображення у тварин	12	2	2			8	12	1	1			10
Змістовий модуль 2. Прикладні аспекти зоопсихології і порівняльної психології												
Тема 4. Загальна характеристика інстинктивної поведінки тварин	14	2	4			8	11	1	-			10
Тема 5. Прихологічні аспекти наuczіння тварин	12	2	2			8	11	-	1			10
Тема 6. Інтелектуальна поведінка тварин	11	1	2			8	11	-	1			10
Тема 7. Комунікативна поведінка тварин	11	1	2			8	11	-	1			10
Тема 8. Прикладне значення зоопсихології і порівняльної психології	10	-	2			8	11	-	1			10
Усього годин	90	12	18			60	90	4	6			80

6. СТРУКТУРА ПРОГРАМИ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Змістовий модуль 1. Загальні теоретичні та методологічні аспекти зоопсихології і порівняльної психології

Тема 1. Предмет та методи зоопсихології і порівняльної психології

Мета: сприяти свідомому засвоєнню теоретичних основ сучасної зоопсихології та порівняльної психології, формувати у майбутніх фахівців стійкий інтерес до психологічних знань.

Зміст. Предмет та основні завдання зоопсихології, порівняльної психології, етології. Взаємозв'язок зоопсихології та порівняльної психології з іншими галузями знань. Прикладне значення зоопсихології та порівняльної психології. Методологічні принципи і методи зоопсихології і порівняльної психології: теоретичне порівняння; зоопсихологічне спостереження; зоопсихологічний експеримент; спілкування з тваринами. Поняття про етограму. Методи дослідження психіки тварин: «Т-подібного лабіринту», «обхідного шляху», «проблемної клітки». Історія розвитку порівняльної психології. Античні філософи й натуралісти про психіку тварин. Погляди на порівняльну психологію в період середньовіччя та Відродження. Зоопсихологічні ідеї професорів Києво-Могилянської академії. Погляди на психологію тварин В. Вундта. Концепція антропоморфізму. Поведінкова психологія (біхевіоризм) (Торндайк, Уотсон, Толмен). Представники експериментальної зоопсихологічної науки (Кьолер, Йєркс, Павлов). Радянська експериментальна зоопсихологічна школа (Ладигіна-Котс, Войтоніс, Фірсов, Тих, Дуров, Крушинський та ін.). Новітня західна зоопсихологічна школа (Гарднери, Хейс, Пріmek, Гудолл). Українська зоопсихологічна школа (Протопопов, Хільченко, Чайченко, Губко та ін.).

Тема 2. Свідомість як найвищий рівень психічного відображення

Мета. Формувати знання про особливості виникнення та основні складові свідомості людини.

Зміст. Основні відмінності у психіці людей та тварин. Свідомість як найвищий рівень розвитку психіки. Складові свідомості. Антропогенез. Виникнення свідомості та трудової діяльності у людини. Неандертальці та

кроманьйонці. Суспільна природа свідомості. Поняття про соціалізацію. Поняття про підсвідомі та несвідомі феномени у психіці людини.

Тема 3. Виникнення та еволюція психічного відображення у тварин

Мета. Формування знання про основні форми відображення у природі, про функції психіки тварин на всіх рівнях психічного відображення.

Зміст. Поняття про відображення як іманентної властивості оточуючого світу. Відображення первісних органічних сполук на початку філогенезу. Тропізм і таксис – найнижчий рівень відображення. Подразливість, подразнення, біотичні та абіотичні подразники. Поняття про чутливість. Основні теорії зародження психіки: антропсихізм, панпсихізм, нейропсихізм. Креаціоністські теорії зародження психіки (теологічні, картезіанство, механістичні, метафізичні). Стадії та рівні розвитку психіки тварин в процесі еволюції (за О.М. Леонтєвим, К.Е. Фабрі). Загальна характеристика елементарної сенсорної стадії розвитку психіки тварин (нижчий та вищий рівень). Загальна характеристика перцептивної стадії розвитку психіки тварин (нижчий та вищий рівні). Елементарна інтелектуальна поведінка тварин.

Змістовий модуль 2. Прикладні аспекти зоопсихології і порівняльної психології

Тема 4. Загальна характеристика інстинктивної поведінки тварин

Мета. Формування знання про основні особливості інстинктивної поведінки тварин у порівнянні з поведінкою людини.

Зміст. Інстинктивна поведінка як основа життєдіяльності тварин. Особливості вродженої та набутої поведінки тварин. Чинники інстинктивної поведінки тварин. Відмінність інстинктів від рефлексів. Релізер, комплекс фіксованих дій, гіперстимуляція. Структура інстинктивної поведінки. Репродуктивна поведінка тварин та шлюбні церемонії. Піклування про потомство у тварин. Агресивна поведінка та захисні реакції тварин. Проблема альтруїстичної поведінки тварин. Домінування та ієрархія у тварин. Типи домінування. Угрупування тварин, характеристика «ефекту групи». Територіальна поведінка тварин. Популяція тварин та механізми регуляції

щільності у ній. Міграції тварин та їх типи. Ігрова поведінка тварин та її біологічний сенс. Дослідницька поведінка тварин.

Тема 5. Психологічні аспекти навчіння тварин

Мета. Формувати вміння розрізняти типи навчіння тварин та визначати їх роль у процесі адаптації до навколишнього середовища.

Зміст. Навчіння та його роль у розвитку психіки тварин. Загальна характеристика та види навичок у тварин. Взаємозв'язок навичок з інстинктивною поведінкою тварин. Залежність навичок від характеру сприймання: диференціація і генералізація. Реактивна поведінка тварин (габітуація, сенсibiliзація). Поняття про імпринтинг. Класичний умовний рефлекс. Оперантне (інструментальне) навчіння тварин (шлях «спроб і помилок» (за Е. Торндайком), формування реакцій (за Б. Скіннером)). Позитивне та негативне підкріплення. Характеристика облігатного та факультативного імітаційного навчіння. Вікарне навчіння тварин. Поняття про інсайт. Латентне навчіння тварин.

Тема 6. Інтелектуальна поведінка тварин

Мета. Навчити вирізняти особливості розумової поведінки тварин та здійснювати порівняльний аналіз з інтелектуальною діяльністю людини.

Зміст. Характеристика елементарної інтелектуальної поведінки тварин. Особливості процесу мислення тварин: здатність до негайного вирішення елементарних логічних задач (інсайт), опосередкування та перенесення властивостей одних предметів на інші. Експерименти з вивчення інтелектуальної поведінки тварин (В. Кьоллер, Р. Йєркс, Н.М. Ладигіна-Котс). «Слідові стимули» у функціональній структурі інтелектуальної поведінки тварин. Закони екстраполяції та елементарні логічні завдання (за Л. Крушинським). Поняття про «двофазні задачі». Експерименти Л.О. Фірсова з вивчення інтелектуальної поведінки шимпанзе. Уява у тварин. Елементи фантазії у процесах мислення тварин.

Тема 7. Комунікативна поведінка тварин

Мета. Формувати знання про основні мовні сигнали тварин, здатність тварин до символізації і визначення можливості навчання тварин мовам-посередникам.

Зміст. Загальна характеристика та види мовних сигналів тварин. Особливості природних «мов» високоорганізованих тварин. Здатність до символізації у приматів та птахів родини воронових (експерименти К. Ферстера, С. Бойзен, З. Зоріної та Смирнової). Навчання мов-посередників приматів (експерименти В. Фернесса, подружжя Келлог, Хейес, Гарднерів, Д. Прімека, Д. Румбо). Лінгвістичні проекти: Т. Ленг і Х. Сміт, Л. Хермана. Проблема вокативного мовлення папуг (експерименти Ірен Пепперберг). Біологічна основа розвитку мови людини. Поняття про індекс, символ, знак.

Тема 8. Прикладне значення зоопсихології і порівняльної психології

Мета. Формувати знання про основні напрямки використання тварин у різних сферах життя людини, про психотерапевтичний потенціал анімалотерапії у професійній діяльності психолога.

Зміст. Використання тварин у сфері охорони здоров'я, соціальній сфері, у воєнних цілях, в пошуковій роботі. Застосування теорії науки про психіку тварин у промисловості та сільському господарстві. Поняття про біоніку. Проблеми взаємовідносин людей з їх домашніми тваринами. Виховання домашніх тварин. Анімалотерапія у професійній діяльності психолога. Види анімалотерапії. Психотерапевтичний потенціал спілкування з дельфінами, собаками, котами, кіньми, іншими тваринами.

7. ПЛАНИ СЕМІНАРСЬКИХ ТА ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

Заняття 1. Предмет та методи зоопсихології і порівняльної психології

Ключові поняття: зоопсихологія, порівняльна психологія, етологія, спостереження, експеримент, метод «лабіринту», метод «обхідного шляху», метод «проблемної клітки», антропоморфізм.

План:

1. Предмет та основні завдання зоопсихології і порівняльної психології.
2. Взаємозв'язок зоопсихології та порівняльної психології з іншими галузями знань.
3. Методологічні принципи і методи зоопсихології і порівняльної психології: теоретичне порівняння; зоопсихологічне спостереження; зоопсихологічний експеримент; спілкування з тваринами.
4. Методи дослідження психіки тварин: «Т-подібного лабіринту», «обхідного шляху», «проблемної клітки».
5. Коротка історія розвитку зоопсихології (основні ідеї вчених у різні епохи):
 - А. Античні філософи й натуралісти про психіку тварин.
 - Б. Погляди на порівняльну психологію в період середньовіччя.
 - В. Психіка тварин в період Відродження.
 - Г. Концепція антропоморфізму.
 - Д. Зоопсихологічні ідеї професорів Києво-Могилянської академії.
 - Е. Еспериментальна зоопсихологічна школа, українська зоопсихологічна школа.

Завдання для самостійної роботи:

1. Опрацювати теоретичний матеріал та рекомендовану літературу, підготуватись до виступу на семінарському занятті.
2. Визначити спільне та відмінне у зоопсихології, порівняльній психології, етології (усно).
3. Підготувати короткі біографічні відомості про перших дослідників зоопсихології в Україні та світі (усно).

Запитання та завдання для самоконтролю:

- ✓ Що є предметом вивчення зоопсихології та порівняльної психології?
- ✓ Яке місце зоопсихології в системі наук?
- ✓ У чому зміст спостереження та експерименту як методів дослідження психіки тварин?
- ✓ Яка сутність методів «лабіринту», «обхідного шляху», «проблемної клітки» у дослідженні психіки тварин?
- ✓ Які уявлення про психіку тварин сформувались в античному світі, середньовіччі, епоху відродження?
- ✓ Які основні ідеї зоопсихології проголошували професори Києво-Могилянської академії?
- ✓ Назвіть сучасних вчених у галузі зоопсихології та порівняльної психології.

Заняття 2. Свідомість як найвищий рівень психічного відображення

Ключові поняття: психіка, свідомість, понятійне знання, цілепокладання, самосвідомість, трудова діяльність, гаптичні рухи, підсвідоме, несвідоме.

План:

1. Основний психологічний зміст свідомості людини. Складові свідомості.
2. Виникнення свідомості та трудової діяльності людини. Неандертальці та кроманьйонці.
3. Суспільна природа свідомості. Поняття про соціалізацію.
4. Підсвідомі й несвідомі феномени у психіці людини.

Завдання для самостійної роботи:

1. Опрацювати теоретичний матеріал та рекомендовану літературу, підготуватись до виступу на семінарському занятті.
2. Провести аналіз телепрограм про тварин. З якою метою, на вашу думку, транслюють ці телепередачі? Відповідь обґрунтуйте (усно).
3. Законспектувати визначення таких понять як : свідомість, несвідоме, підсвідоме, гіпноз, медитація, сон, сновидіння, неандерталець, кроманьйонець.

Конспект та інші види письмових самостійних робіт студенти завантажують на Google-диск. Для цього староста створює загальну папку для

групи на Google-диску з назвою «Зоопсихологія_назва групи_рік», а в ній – окремі папки для кожного студента з їх прізвищами. Староста надає доступ до загальної папки викладачеві та студентам групи. Згодом студенти у папку зі своїм прізвищем завантажують матеріали самостійної роботи, підписавши документи «Назва теми_Прізвище студента» (наприклад, «Свідомість_Петренко»).

4. Поміркувати, проаналізувати, обговорити (усно):

Задача 1

У 1920 р. поблизу індійського села Годамурі у лігві вовків було знайдено дві дівчинки (яких пізніше назвали Амала і Камала). Молодшій Амалі було приблизно 18 місяців, старшій Камалі – майже 7 років. Дівчаток відправили в сиротинець у Міднапурі. Амала прожила у притулку близько року. За цей час у її розвитку був помітний значний прогрес. Однак у психічний розвиток Камали значно затримувався. За чотири роки вона вивчила тільки 6 слів. У віці 16-18 років вона поводитись як чотирирічна дитина.

1. Чим пояснюється затримка психічного розвитку Камали? 2. Чому Амала розвивалася значно швидше?

Задача 2

Індіанське плем'я гуїчолів ототожнює оленя і пір'я птаха, оленя і пшеницю. Пшениця, на думку гуїчолів, колись була оленем. Здійснюючи ритуал, вони кладуть оленя на пшеницю і поводяться з ним так, начебто він є снопом. Коли вони випивають бульйон, зварений з оленього м'яса, то розраховують, що врожай пшениці буде добрим. За цієї ж причини вони їдять оленину перед тим, як зорати поле.

1. Як це явище характеризує первісну свідомість? 2. Як його можна пояснити?

Задача 3

А. У хворого на білу гарячку навколишня дійсність затуманена яскравими галюцинаціями: він бачить, як на нього нападають звірі, лізуть комахи, кусають

його, він чує голоси, що погрожують убити його. Рятуючись від переслідувачів, він часто зазнає каліцтва, тяжких травм.

Б. Під час сеансу гіпнозу людині, що перебувала в гіпнотичному стані, було запропоновано украсти гаманець у товариша. Досліджуваний не зміг виконати цього завдання. А от інші накази — вмитися, взяти книжку тощо — він виконав.

В. Учень швидко й правильно множить багатозначні числа, проте не пам'ятає правила їх множення.

Г. Семикласник, якого дражнили друзі, порвав підручники і зошити, ударив одного з товаришів.

Г. Випускник школи вступив до педагогічного інституту і пояснював це тим, що він любить дітей і йому подобається доступно викладати математичні доведення.

Яка діяльність – свідомо чи несвідомо – виявляється в наведених вище прикладах?

Задача 4

А. Людині необхідні загальні переконання та ідеї, які надають сенс її життю і допомагають віднайти своє місце у Всесвіті. Вона здатна долати неймовірні труднощі, якщо переконана, що у цьому є сенс. І вона переживає крах, коли серед усіх нещасть змушена визнати, що грає роль у «казці, розіграній ідіотом» (*К. Юнг*).

Б. Людина наділена здатністю бачити у всіх предметно-символічних формах світу лише себе саму; змінюючи і тасуючи символи, вона лише розбирає шар за шаром себе, щоб врешті-решт прийти до останнього неосяжного — і до кінця не досяжного — символу: самого себе (*Г. Брех*).

В. Усе життя я думав лише про одне: про відношення явища до ноумена, про віднайдення ноумена в феноменах, про його виявлення, про його втілення. Це — питання про символ (*П. Флоренський*).

Поясніть, чим традиційна для психологічної науки діада «свідомість – поведінка» відрізняється від уведеної у світову психологію Л.С.Виготським тріади «свідомість — культура — поведінка»?

Запитання та завдання для самоконтролю:

- ✓ Які основні передумови розвитку свідомості людини?
- ✓ Як екологічна ситуація сприяла еволюції тваринних предків людини?
- ✓ В чому відмінність у використанні знарядь людиною та тваринами?
- ✓ В чому особливості понятійного знання, самосвідомості, цілепокладання та ставлення як істотних складових свідомості?
- ✓ В чому полягає суспільна природа свідомості?
- ✓ Яку роль відіграє підсвідоме у психіці людини?
- ✓ Яку роль відіграє несвідоме у психіці людини?
- ✓ В чому полягає генетична обумовленість поведінки і психіки тварин та людей?
- ✓ Які антропогенетичні особливості психіки приматів можна виділити?

Заняття 3. Еволюція психічного відображення

Ключові поняття: розвиток, еволюція, філогенез, онтогенез, антропогенез, відображення, подразливість, подразник, таксис, тропізм, чутливість, свідомість, сенсорна психіка, перцептивна психіка, інтелектуальна поведінка тварин.

План:

1. Відображення як іманентна властивість оточуючого світу. Фізичне, біологічне та психічне відображення.
2. Подразливість, подразнення, біотичні та абіотичні подразники.
3. Основні функціональні властивості тропізму і таксису. Проблема співвідношення тропізму, таксису, безумовного рефлексу і відчуття.
4. Поняття про чутливість. Стадії та рівні розвитку психіки тварин в процесі еволюції :
 - А. Елементарна сенсорна психіка тварин (нижчий та вищий рівні);
 - Б. Перцептивна психіка тварин (нижчий та вищий рівні);
 - В. Інтелектуальна поведінка тварин.

Заавдання для самостійної роботи:

1. Опрацювати теоретичний матеріал та рекомендовану літературу, підготуватись до виступу на семінарському занятті.

2. Зробити порівняльний аналіз основних проявів реагування живих організмів на етапі біологічного та психічного відображення (усно).

3. Оформити стадії та рівні розвитку психіки тварин в процесі еволюції у вигляді таблиці 1 (графи – класи тварин, особливості прояву поведінки тварин, приклади). Таблицю студенти вантажать у папку на Google-диск з підписом «Відображення_Прізвище».

Таблиця 1

Класи тварин	Особливості прояву поведінки тварин	Приклади
I. Стадія елементарної сенсорної психіки тварин		
<i>1. Нижчий рівень елементарної сенсорної психіки</i>		
Найпростіші		
Кишквопорожнинні		
Плоскі черви		
<i>2. Вищий рівень елементарної сенсорної психіки</i>		
Кільчаті черви		
Малюстки		
II. Стадія перцептивної психіки тварин		
<i>1. Нижчий рівень перцептивної психіки</i>		
Головоногі малюстки		
Комахи		
Риби		
Земноводні		
Плазуни		
<i>2. Вищий рівень перцептивної психіки</i>		
Птахи		
Ссавці		
III. Стадія інтелектуальної поведінки тварин		
Примати (людиноподібні мавпи)		
Інші антропоїди		

4. Поміркувати, проаналізувати, обговорити (усно):

Задача 1

А. У дитини в перші дві години після народження можна спостерігати характерні смоктальні рухи, якщо доторкнутися соскою до її губ.

Б. Рух дощового черв'яка визначається освітленістю світлочутливих клітин правого і лівого боків тіла. У результаті черв'як автоматично рухається до затемнених ділянок.

В. Якщо крапнути у воду соляної кислоти, амеба відразу починає віддалятися від місця з підвищеною концентрацією цієї речовини.

Г. Метелики завжди летять на світло і це часто для них буває згубним. Вони гинуть масами від запаленої свічки чи б'ються об електричну лампочку, не в змозі відірватися від неї (за Л. Ітельсоном).

1. Який механізм кожної з наведених реакцій?

2. Що спільного і що відмінного у механізмі цих реакцій?

Задача 2

А. У заповіднику Асканія-Нова було проведено спостереження за пташенятами страуса. Одне пробило отвір у шкаралупі і виглядало з яйця, друге щойно вилізло зі шкаралупи і зіп'ялося на ніжки. Як тільки поблизу вчувався шум, перше страусеня завмирало в своїй шкаралупі, а друге припадало до землі і переставало ворухитися.

Б. У Сінгапурі є спеціальний мавпячий розподільник, де мавп готують до «роботи» ботаніків. Мавпи досить легко запам'ятовують близько 25 слів, якими користуються люди, правильно віддаючи накази чотириногим помічникам, що стрибають на гіллі на висоті п'ятиповерхового будинку. Мавпи обламують і приносять людям окремі листки і квіти, які дістати в інший спосіб буває неможливо. Таких мавп вчені використовують для складання гербаріїв у тропіках.

В. Дощових черв'яків тренували пересуватися по одній алеї Т-подібного лабіринту, що вів у темну вологу камеру, й уникати іншої з підключеним електричним струмом та подразнюючим сольовим розчином. Для вироблення потрібних рухів знадобилось близько 200 підкріплень. Черв'яки зберігали здатність утримувати вироблену реакцію навіть після видалення перших 5 сегментів тіла з мозковим ганглієм.

Г. Дельфіни надзвичайно швидко навчаються. Для того, щоб вони засвоїли сигнал, їм вистачає лише двічі-тричі показати потрібну дію. Так, дельфіни

навчилися ловити їжу на льоту, акуратно брати їжу з тарілочки, хапати її з рук і навіть з рота дресирувальника, який був на висоті майже 5 м від поверхні води. Дельфіни дозволяли запрягати себе і возили плотик з людиною. Вони охоче грали в баскетбол і з великою точністю з шестиметрової відстані закидали м'ячик у корзину, підняту над водою майже на висоту людського зросту. Дельфіни ухитрилися дзвонити в дзвоник, смикаючи за шнурок під час граціозного стрибка, і навіть витягали носовички з кишень глядачів.

Г. Над широким майданчиком вольєра на висоті чотирьох метрів від землі висить, погойдуючись від вітру, гроно винограду. Рафаель (мавпа) бачить його через вікно лабораторії. Проте входні двері замкнені. Мавпа біжить в іншу кімнату, підшукує потрібний ключ і відмикає двері, що ведуть до приміщення, розташованого безпосередньо біля літнього вольєра. Тут Рафаель нашттовхується ще на одну перепону — ящик з вогнем перегородив шлях. Відкрутивши кран бака, що стоїть над ящиком, мавпа заливає вогонь і виходить у вольєр, у різних місцях якого розкидані ящики. Єдиний спосіб дістатися винограду — спорудити вишку з ящиків. Послідовно, ставлячи ящик один на один точно за величиною від більшого до меншого, мавпа заволодіває приманкою.

Д. За спостереженнями французького вченого Ж. Фабра, риючі оси-сфeksi, протикаючи жалом три ганглії у цвіркунів, паралізують їх, а потім кладуть у нірки. Личинка сфeksi живиться таким паралізованим, але ще живим цвіркуном, що зберігає потрібні для розвитку личинки поживні речовини. Ж. Фабр з подивом указує на точність, з якою сфекс знаходить ганглії у цвіркунів: так, ніби він вивчав анатомію комах. Разом з тим характерно, що сфекс втягує цвіркуна у нірку тільки за вусики. Якщо паралізованому цвіркуну обрізати вусики, то сфекс виявляється зовсім безпорадним і не робить ніяких спроб утягнути цвіркуна у нірку (за К. Лоренцом).

Е. Молоді бобри вирости окремо від своїх батьків і перейняти від них нічого не могли. Коли бобри вирости, їм поклали у клітку будівельний матеріал. Вони негайно збудували греблю за всіма правилами, хоча ніколи не бачили не тільки греблі, а й річки (за Г. Рогінським).

1. До якої форми поведінки тварин слід віднести кожен з наведених

прикладів?

2. Розмістіть ці приклади за порядком ступеня еволюційного розвитку і дайте обґрунтування своєму виборі.

Запитання та завдання для самоконтролю:

- ✓ В чому суть відображення з метою адаптації як іманентної властивості усіх живих організмів?
- ✓ Які особливості прояву подразливості як біологічної форми відображення?
- ✓ В чому суть біотичного та абіотичного подразника?
- ✓ Що таке тропізм, фототропізм, хемотропізм?
- ✓ Що таке таксис, термотаксис, топотаксис, клинотаксис, ортотаксис?
- ✓ Чим поведінка одноклітинних тварин відрізняється від руху рослин?
- ✓ Які положення містять основні теорії виникнення психіки (антропсихізм, панпсихізм, біопсихізм, нейропсихізм)?
- ✓ Що сприяло появу та розвиток чутливості у тварин?
- ✓ Які ознаки живої матерії?
- ✓ Які стадії розвитку психіки тварин виділяє О.М.Леонт'єв?
- ✓ які стадії та рівні розвитку психіки тварин виділяє К.Е.Фабрі?
- ✓ Яку функцію виконує психічне відображення на найнижчому рівні розвитку елементарної сенсорної психіки?
- ✓ В чому особливість прояву поведінки тварин на вищому рівні розвитку елементарної сенсорної психіки?
- ✓ Які є рівні розвитку перцептивної психіки і в чому їх особливість?
- ✓ Чим характеризується інтелектуальна поведінка тварин?
- ✓ Які істотні відмінності в онтогенезі поведінки і психіки безхребетних та вищих хребетних?

Заняття 4-5. Загальна характеристика інстинктивної поведінки тварин

Ключові поняття: інстинкт, комплекс фіксованих дій, релізер, рефлекс (безумовний, умовний), гіперстимуляція, репродуктивна поведінка, шлюбні церемонії у тварин, піклування про потомство, ієрархія у тварин, агресивна

поведінка, територіальна поведінка тварин, ігрова поведінка, угруповання тварин, популяція, міграція тварин, дослідницька поведінка тварин.

План:

1. Інстинктивна поведінка як основа життєдіяльності тварин. Особливості вродженої та набутої поведінки тварин.

2. Чинники інстинктивної поведінки тварин. Релізер (евокатор), комплекс фіксованих дій, гіперстимуляція.

3. Репродуктивна поведінка тварин та шлюбні церемонії.

4. Піклування про потомство у тварин.

5. Агресивна поведінка тварин. Види захисних реакцій.

6. Домінування та ієрархія у тварин. Типи домінування.

7. Територіальна поведінка тварин.

8. Ігрова поведінка у тварин.

9. Характеристика «ефекту групи». Типи угруповань у тварин (анонімні та персоніфіковані). Механізми регуляції щільності популяції у тварин.

10. Регулярні та нерегулярні міграції тварин. Типи орієнтації при міграції тварин.

11. Дослідницька поведінка тварин.

Заавдання для самостійної роботи:

1. Опрацювати теоретичний матеріал та рекомендовану літературу, підготуватись до виступу на семінарському занятті.

2. Здійснити порівняльний аналіз інстинктивної поведінки тварини з поведінкою людини (усно).

3. Оформити один вид інстинктивної поведінки тварин (за вибором) у вигляді асоціативного малюнка-схеми (Додаток А), виписавши основні поняття, що характеризують цю інстинктивну поведінку. В схемі рекомендується написати назву інстинкту тварин, визначення, особливості прояву, класифікація, що підкріплюється малюнками-прикладом. Малюнок-схему студенти вантажать у папку на Google-диск з підписом «Малюнок_Прізвище».

4. Поспостерігати за поведінкою тварин (собак, кішок і т.п.) при обстеженні незнайомого предмету чи на незнайомій йому території. Описати зміни

поведінки тварини; за якими ознаками можна зробити висновок, що предмет чи оточення стали йому знайомими? (усно)

5. Поміркувати, проаналізувати, обговорити (усно):

Задача 1

А. Складне життя бджіл добре нам відоме. Рій бджіл живе у вулику. У кожному вулику є одна матка, кілька самців-трутнів і тисячі статевозрілих самок — робочих бджіл. Робочі бджоли поділяються на групи залежно від «обов'язків». Деякі будують нові стільники; інші дбають про личинок; треті провітрюють вулик, створюючи струмінь повітря безперервними рухами крил; частина бджіл збирає нектар у пилок (збирачі). Коли бджіл у вулику стає дуже багато, вони вигодовують нову матку, а стара, разом з половиною трутнів і робочих бджіл, утворює рій, який відлітає і шукає собі нового притулку. Таким чином відбувається не лише відтворення окремих особин, а й усієї спільності (за А. Вінчестером).

Б. Складні взаємини існують у мавп гамадрил. Групи їх численні і досягають часом кількох сотень особин. На чолі стада стоїть ватажок, проте влада його не безмежна. У разі порушення відомих норм стадної поведінки, його владу обмежують самки, справляючи на стадне життя великий вплив. Гамадрили живуть групами, які складаються з самця, кількох самок, дітей і підлітків. Період лактації (період годування материнським молоком) у них триває близько року. Дитя перебуває під захистом матері і після того, як переходить у групу підлітків. Самка зберігає тривалий зв'язок не лише з власною дитиною, а й з онуками. Навіть чужі діти й підлітки знаходяться під захистом самок у спільності гамадрил, для яких характерне прагнення до тісного взаємного контакту. У них є багато засобів стадної комунікації у вигляді сигналів, численні стадні реакції.

В. У деяких рибок особини різних рангів плавають під різним кутом до горизонту. Чим вище піднята вгору голова і нижче опущений хвіст, тим нижчий ранг особини. Якщо особина нижчого рангу намагається пливти в позиції, що не відповідає її «статусу», то особини вищих рангів карають її ударами плавників. Так виявилось, що у риби, першої за рангом, цей кут становить 2 градуси, у другої —

20, у третьої — 32, четвертої — 38, п'ятої — 42, шостої — 43 градуси і т. д. Причому чим нижчі ранги, тим менша між ними різниця в кутовому положенні, так, що в кінці «драбини чинів» різниця стає майже непомітною. Ієрархія всередині цієї родини рибок виражається в розподілі «належної» їм території. «Ватажкові» належить найкраща, найбільша і найбезпечніша ділянка — в центрі. У рибок нижчих рангів ділянки менші, розташовані ближче до краю. Старший за рангом може безкарно, будь-коли запливати на ділянки молодшого, а молодший на ділянку старшого — ніколи. Рангові положення у підростаючих рибок встановлюються після змагання на швидкість плавання. Якщо гонки закінчуються внічию, то суперники вирішують питання тараном чи ударами плавників.

Коли в замкнену групу з усталеною ієрархією підсаджують нову особину, починається період її бійок з іншими. У процесі цих бійок відбувається перерозподіл рангів, і «зайда» посідає відповідне місце на відвойованому ним ступені домінування.

1. Визначте, за якими ознаками можна встановити, що описана нижче «групова взаємодія» характерна для тварин, а не для людей. Який тип взаємодії за рівнем відношень у ній вищий, а який – нижчий? Розмістіть їх у порядку зростання складності взаємодії.

2. Назвіть ознаки, за якими визначається кожний рівень.

Задача 2

Бельгійські вчені із Вільного університету в Брюсселі установили, що у спільнотах тарганів діє самоуправління, що ґрунтується на демократичних засадах: кожна комаха має рівні права з іншими, а групові «консультації» забезпечують «прийняття важливих рішень». Вчені на чолі з Хосе Халлой спостерігали за поведінкою групи тарганів виду *blattella germanica*, що розміщені у великому блюді. Спочатку п'ятдесятьом комахам дали 3 «будиночки», в кожному з яких могли б розміститися 40 комах. Після групових «консультацій» таргани розділились на 2 групи по 25 осіб і зайняли два «будиночки». Коли вчені встановили на блюді 3 сховища вмістимістю більше 50-ти комах кожний, то всі комахи розмістились в одному «будиночку».

1. Яке явище описано в даному випадку? 2. В чому полягає ефективність об'єднання тварин у групи?

Тематика повідомлень, рефератів:

1. Порівняльне вивчення орієнтовно-дослідницької діяльності тварин різних філогенетичних рівнів.

2. Проблеми взаємовідносин жителів міста з їх домашніми тваринами.

3. Ігри сірих ворон, що живуть у великому місті.

4. Роль запахів в житті тварин та людей.

Запитання та завдання для самоконтролю:

- ✓ Чим характеризуються вроджені та набуті поведінкові реакції тварин?
- ✓ Інстинктивна поведінка є незмінною чи лабільною? Відповідь обґрунтуйте.
- ✓ Яке значення має «вроджений пусковий механізм» в онтогенезі тварин?
- ✓ В чому суть гіперстимуляції в інстинктивній поведінці?
- ✓ Яка особливість шлюбних церемоній в поведінці тварин?
- ✓ Як проявляють тварини піклування про потомство?
- ✓ Які зміни в поведінці та психіці ссавців відбуваються в результаті утримання малюків у збагаченому середовищі; у збідненому середовищі?
- ✓ Що спричиняє виникнення агресивної поведінки у тварин?
- ✓ Які види захисних реакцій тварин?
- ✓ Які ознаки прояву домінантної поведінки в тваринному світі?
- ✓ Чому тварини при виборі лідера ніколи не помиляються, а люди в своєму виборі припускаються суттєвих помилок?
- ✓ Які типи угруповань існують у тварин?
- ✓ Чим викликана відмінність поведінки живих істот (у тому числі й людини) в оточенні собі подібних та наодинці?
- ✓ В чому відмінність групової поведінки та комунікації у суспільних комах та ссавців з груповим образом життя?
- ✓ В чому полягає функція гри тварин? Назвіть авторів основних концепцій та теорій гри тварин.
- ✓ У чому подібність ігрової поведінки тварин та людей?

- ✓ Яку роль відіграє ігрова діяльності в розвитку людини? Чи потрібні ігри дорослим?
- ✓ Які основні механізми регуляції щільності популяції у тварин?
- ✓ Які є види міграцій тварин?
- ✓ В чому полягає орієнтовно-дослідницька поведінка у тварин? Наведіть приклад.

Заняття 6. Психологічні аспекти навчіння тварин

Ключові поняття: навчіння, навичка, облігаторне навчіння, факультативне навчіння, безумовно-рефлекторні реакції, індивідуальний досвід, умовний рефлекс, реактивна поведінка, габітуація, сенсibilізація, імпринтинг, оперантне навчіння, імітація, пандемія, вікарне навчіння, когнітивне навчіння, латентне навчіння, інсайт.

План:

1. Навчіння та його роль у розвитку психіки тварин. Облігаторне та факультативне навчіння. Поняття навички.

2. Реактивне навчіння тварин. Різновиди реактивної поведінки тварин.

3. Оперантне навчіння тварин. Різновиди оперантної поведінки тварин.

Поняття про позитивне та негативне підкріплення.

4. Закони навчіння Е. Торндайка.

5. Когнітивне навчіння тварин.

Тематика повідомлень, рефератів:

1. Адаптація тварин до урбанізованого середовища.

2. Характеристика методу послідовного наближення (дресирування) у формуванні поведінки тварин.

3. Особливості дресирування собак та кішок.

4. Прояви стереотипії (комплексів нав'язливих дій) у тварин, які живуть у зоопарку.

5. Навчіння дитини в період внутрішньоутробного розвитку.

Заавдання для самостійної роботи:

1. Опрацювати теоретичний матеріал та рекомендовану літературу,

підготуватись до виступу на семінарському занятті.

2. Створити ребуси (не менше п'яти) або один кросворд на ключові поняття теми (не менше 8 слів). Ребуси або кросворд студенти вантажать у папку на Google-диск з підписом «Научіння_Прізвище».

3. Оформити види научіння тварин у вигляді таблиці 2 (за бажанням).

Таблиця 2

№ з/п	Види научіння тварин	Загальна характеристика	Клас тварин, приклади
1	<i>Габітуація</i>		
2	<i>Сенсибілізація</i>		
3	<i>Імпринтинг</i>		
4	<i>Класичний умовний рефлекс</i>		
5	<i>Інструментальний умовний рефлекс («шлях спроб та помилок»)</i>		
6	<i>Формування реакцій</i>		
7	<i>Облігантне імітаційне Научіння</i>		
8	<i>Факультативне імітаційне Научіння</i>		
9	<i>Пандемія</i>		
10	<i>Вікарне научіння</i>		
11	<i>Латентне научіння</i>		
12	<i>Інсайт</i>		

4. На основі власних спостережень навести приклади научіння диких та свійських тварин (усно).

5. Поміркувати, проаналізувати, обговорити (усно):

Задача 1

А. Бджоли будують шестигранні стільники з великою точністю, начебто розуміють, що геометрично це найвигідніша форма поверхневого стикування.

Б. Оси з вражаючою точністю роблять укол у нервовий центр своїх жертв — жуків, павуків, коників, перед тим як їх замурувати (так вони

запасують їжу для личинки, яка з'явиться з яйця, що його вони відкладають на паралізованій жертві, саме паралізованій, а не вбитій).

В. Курча потрапило в біду. Хтось прив'язав його за ногу до стовпця. Квочка, почувши писк, не бачить, але поспішає йому на поміч. Курча прив'язали до стовпця і накрили скляним ковпаком. Квочка бачить курча, що б'ється під скляним ковпаком, але відразу заспокоюється.

Г. Якщо новонароджених пацюків намазати котячою слиною та трохи потримати разом, а потім і малих пацюків і кошенят підкласти до кішки, то вона не тільки не з'їсть пацюків, а й облизуватиме їх і годуватиме як своїх дітей.

Г. Раніше дресирувальники застосовували больові прийоми: ставили ведмедя на гарячу плиту і били у бубен, ведмідь «танцював» від болю, а потім, почувши бубен, робив те ж саме на землі; коня шпорами змушували під музику витанцювати піруети; тигра уколами примушували плигати через обручку, або, б'ючи палицею, стояти у незручній позі.

1. Яку форму поведінки характеризують наведені факти? 2. Як вони називаються?

Задача 2

А. Гусенята, які щойно вилупилися з яйця, відразу слідуєть за матір'ю. Будь-який об'єкт середньої величини, який рухається та відтворює шум, може викликати подібну реакцію у гусеняти. Якщо людина рухається та розмовляє в присутності такого маленького гусеняти, воно починає слідувати за людиною, ніби за матір'ю.

Б. Існує достовірний факт, коли від час Першої світової війни птахи змінювали перелітні шляхи, які проходили через охоплену тривалою позиційною війною рівнину Південної Франції.

В. Дятли – мешканці центральних регіонів нашої країни – добувають корм, довбаючи кору дерев. Коли цих дятлів перевезли до Каліфорнії, вони перестали довбати кору дерев та добували корм іншим шляхом. Через декілька років їх нащадки були перевезені назад, і дятли знову почали добувати корм за допомогою довбання.

1. Яку форму поведінки характеризують наведені факти? 2. Як вони називаються?

Задача 3

А. Досвід дресури тварин показує, що коні навіть після перерви у тренуванні пам'ятали підготовлений номер. Тривалий час зберігають свої номери морські леви. А ось у пташок справи йдуть гірше. Навіть невелика перерва в тренуванні призводить до згасання у них набутих форм поведінки, багато в чому їх доводиться навчати по-новому. В інших тварин стійкість таких форм ще нижче. В.Л.Дуров розповідав, що за ящірку-варана доводилося весь час хвилюватися: на будь-якій виставі вона могла забути все, що її навчили.

Б. Песці, на шляху яких клали принаду, особливим пристроєм з'єднану з націленою на них рушницею, хапали її і відразу ж гинули. Проте згодом тварини почали проривати у снігу хід і брати принаду знизу, не потрапляючи під кулю. А олені замість того, щоб бігти від шуму, що його зчиняють загоничі, в бік мисливців, з часом змінювали напрямок руху і бігли на шум, прориваючись таким чином через лінію загоничів і рятуючись.

1. Про що свідчать наведені факти? 2. На якій стадії розвитку психіки перебувають ці тварини?

Запитання та завдання для самоконтролю:

- ✓ Які поведінкові комплекси називаються навичками?
- ✓ Коли в онтогенезі вищих хребетних появляється здатність до нау́чіння?
- ✓ В чому суть реактивної поведінки тварин? Наведіть приклади.
- ✓ При яких умовах виникає імпринтинг як особливий вид нау́чіння і поясніть його функцію?
- ✓ Які психологічні особливості умовно-рефлекторного нау́чіння?
- ✓ Охарактеризуйте метод «спроб та помилок» як інструментального нау́чіння?
- ✓ Які ознаки імітації як механізму нау́чіння тварин?
- ✓ Що таке облігатне нау́чіння? Наведіть приклади.
- ✓ Що означає поняття «факультативне нау́чіння»? Наведіть приклади.
- ✓ В чому суть пандемії? Наведіть приклади.
- ✓ Дайте характеристику латентного нау́чіння та опишіть ситуації, в яких воно може відбуватися?

- ✓ Що таке інсайт? Наведіть приклади вирішення задач шляхом інсайту.
- ✓ Яким чином відбувається навчіння застосуванню знарядь у шимпанзе в природі?
- ✓ Які види навчіння виявлені у тварин на нижчому рівні стадії елементарної сенсорної психіки; на вищому рівні стадії елементарної сенсорної психіки; на нижчому рівні стадії перцептивної психіки; на вищому рівні стадії перцептивної психіки?
- ✓ Опишіть конкретні методики, які використовуються при вивченні здатності тварин до навчіння.

Заняття 7. Інтелектуальна поведінка тварин

Ключові поняття: мислення, інтелект, когнітивна психологія, проста форма інтелектуальної поведінки, інсайт, опосередкування, перенесення, «двофазні» завдання.

План:

1. Істотні психологічні властивості інтелектуального акту тварини. Особливості процесу мислення тварин (за В.Кьоллером):

- здатність до негайного вирішення елементарних логічних задач (інсайт);
- здатність до опосередкування;
- здатність до перенесення властивостей одних предметів на інші.

2. Експерименти з вивчення інтелектуальної поведінки тварин (Н.М.Ладигіна-Котс). Поняття про «двофазні задачі».

3. Експерименти Л.О.Фірсова з вивчення інтелектуальної поведінки шимпанзе Тараса, Сільви.

4. Закони екстраполяції та елементарні логічні завдання (за Л.В.Крушинським).

Заавдання для самостійної роботи:

1. Опрацювати теоретичний матеріал та рекомендовану літературу, підготуватись до виступу на семінарському занятті.

2. Зробити порівняльний аналіз інтелектуальної поведінки тварин та інтелекту людей (усно).

3. Поміркувати, проаналізувати, обговорити:

Задача 1

Ладигіна-Котс Н. М. порівнювала наслідувальне конструювання дитини трьох з половиною років і шимпанзе. Було виявлено такі факти.

А. Один з них міг скласти фігуру з двох-трьох частин тільки в тому випадку, якщо перед ним знаходилась фігура-зразок; другий міг виконати завдання і при відсутності зразка, по пам'яті.

Б. Типова помилка одного полягала в тому, що перший, коли треба було ставити конусоподібні фігури на основу, спершу пробував поставити їх на вершину, і тільки тоді, коли це не вдавалося і фігури падали, ставив їх як треба. Другий таких помилок припускався рідко.

В. Одна з помилок «конструктора» полягала в тому, що він, побачивши фігуру-зразок, відмовлявся складати її, а робив фігуру, яку бачив у попередньому досліді. Потрібно було певне зусилля, щоб змусити його виконати завдання правильно.

Г. Особливістю діяльності одного було те, що він, як правило, брав одразу дві потрібні фігури, необхідні для конструювання. Часто бувало так: узявши дві фігури, він з'єднував їх у повітрі, зближуючи руки, а потім уже ставив їх на стіл. Другий так ніколи не робив.

Г. Обоє — і шимпанзе, і дитина — припускалися помилки в будівництві п'ятиелементних башт, але якщо один міг самостійно виправляти помилки, то другий це робив тільки за допомогою експериментатора. Один з них міг правильно розв'язати завдання на конструювання тільки після чотириразових спроб, другий — після однієї-двох спроб.

Д. Найскладніші завдання для одного — завдання типу конструювання мосту, в яких горизонтальний елемент треба було накласти на два вертикальні. Для другого це були найлегші завдання; такі завдання він робив з власної ініціативи.

Е. І шимпанзе, і дитина, вибираючи елементи, пропоновані для конструювання, спокушались їхньою новизною та нестандартністю (диск з вічком, паличка для диску). Проте, якщо один, узявши непотрібний елемент,

не включав його в конструювання, другий часто намагався це зробити, і тільки вказівка експериментатора допомагала йому уникати помилок.

Є. За наявності зайвих елементів один після конструювання фігури за зразком заспокоювався. Другий часто ускладнював зроблену фігуру і, збираючи всі наявні в групі елементи, включав їх у конструкцію, будував триповерхові фігури замість двоповерхових, п'ятиповерхові замість триповерхових тощо.

Визначте, які з наведених нижче фактів стосуються поведінки шимпанзе, а які — поведінки дитини. За якими ознаками це можна встановити?

Задача 2

Шимпанзе Рафаель навчився заливати вогонь, який заважав йому діставати ласощі з ящика, набираючи в кружку воду з бака. В одному з чергових дослідів ящик з апельсином і вогонь, що горів перед отвором ящика, були розміщені на плоті посеред озера. На іншому плоті, з'єднаному з першим бамбуковою перекладиною, стояв відомий Рафаелю бак із водою. Шимпанзе, щоб залити вогонь, перебирався по перекладинці на інший пліт до бака, не здогадуючись зачерпнути воду з озера.

Яка особливість психічного відображення шимпанзе Рафаеля (в порівнянні з психічним відображенням людини) спостерігається в наведеному прикладі?

Запитання та завдання для самоконтролю:

- ✓ Які особливості інтелектуальної поведінки тварин як вищого рівня психічного відображення?
- ✓ Наведіть приклади інсайту, псередкування, перенесення у експериментах В.Кьолллера.
- ✓ Які тварини здатні до символізації?
- ✓ В яких експериментах вивчали здібності тварин до символізації?
- ✓ Що свідчить про здібність тварин до абстрагування та узагальнення?
- ✓ Які результати дослідження абстракції тварин у лабораторії В.П.Протопопова?
- ✓ В чому суть виконання тваринами двофазних завдань? Придумайте двофазні задачі для різних тварин – собаки, кішки, шимпанзе тощо.

- ✓ Про що свідчить здатність тварин до виготовлення та використання знарядь?
- ✓ В чому суть законів екстраполяції Л.В.Крушинського для розв'язання тваринами логічних завдань?
- ✓ У чому відмінність наочно-дійового та наочно-образного мислення?
- ✓ Чи є у тварин зародки уяви? Відповідь обґрунтуйте.
- ✓ Обґрунтуйте твердження: «Інтелектуальні дії шимпанзе відбуваються у вигляді конкретного практичного мислення в процесі орієнтувального маніпулювання».

Заняття 8. Комунікативна поведінка тварин

Ключові поняття: мовні сигнали тварин, символізація, мови-посередники, амслен, еркіш, індекс, символ, знак, членороздільне мовлення людини.

План:

1. Загальна характеристика та види мовних сигналів у тварин.
2. Особливості природних «мов» високоорганізованих тварин. Здатність до символізації у приматів та птахів родини воронових (експерименти К.Ферстера, Сари Бойзен, Зоріної та Смирнової).
3. Навчання мов-посередників високоорганізованих тварин:
 - 3.1. Навчання мов-посередників приматів (експерименти В.Фернесса, подружжя Келлог, подружжя Хейєс, подружжя Гарднерів, Д. Прімека, Д.Румбо);
 - 3.2. Навчання мов-посередників дельфінів (експерименти Т.Ленг і Х.Сміт, Л. Хермана);
 - 3.3. Навчання мов-посередників папуг (експерименти Ірен Пепперберг з папугою Алексом).
4. Біологічна основа розвитку мовлення людини. Поняття про індекс, символ, знак.

Заавдання для самостійної роботи:

1. Опрацювати теоретичний матеріал та рекомендовану літературу, підготуватись до виступу на семінарському занятті.
2. Визначите основні відмінності мови тварин та людини (усно).

3. Законспектувати приклади сигналізації мови тварин у вигляді таблиці 3 та завантажити у папку на Google-диск з підписом «Мова тварин_Прізвище».

Таблиця 3

№ з/п	Типи мовних сигналів тварин	Класи тварин, приклади
1.	Сигнали, призначені статевим партнерам і можливим конкурентам	
2.	Сигнали, які забезпечують обмін інформацією між батьками і потомством	
3.	Сигнали тривоги, які найчастіше мають таке ж значення для тварин інших видів	
4.	Сигнали-повідомлення про наявність їжі	
5.	Сигнали, які допомагають підтримувати контакт між членами зграї	
6.	Сигнали-«перемикачі», призначення яких – підготувати тварину до дії наступних стимулів, наприклад, сповістити про намір гратися	
7.	Сигнали «наміру», які передують якійсь Реакції	
8.	Сигнали, пов'язані з вираженням агресії	
9.	Сигнали миролюбства	
10.	Сигнали незадоволення (фрустрації)	

4. Поміркувати, проаналізувати, обговорити (усно):

Задача 1

А. На магнітофон записали різні крики граків. Потім, коли грачина зграя сіла на полі, прогнали запис. В одному випадку зграя летіла на джерело звуку й активно шукала поживу. В іншому — негайно злітала в повітря і в паніці кидалася врозтіч (за Л.Ітельсоном).

Б. У багатьох птахів шлюбні обряди надзвичайно складні. Так, в одного виду птахів самець хапає камінці і кладе їх перед самкою. Самка дзьобом перекладає їх трохи далі. Самець знову підсуває камінці. Церемонія підношення може тривати години зо дві (за Л.Ітельсоном).

В. Відомо, що в собаки похитування хвостом виражає радість, а притиснутий до тіла хвіст, вишкірені зуби — лють.

Г. Англійський учений Тінберген встановив близько 19 різних значень «міміки» слона. Наприклад, висунуті вперед вуха означають, що слон збуджений. Піднята при цьому голова — ознака ворожості, а якщо піднято ще й хвоста — тварина розлючена. Загнутий назовні хобот означає агресивність, а загнутий всередину — страх (за Л.Ітельсоном).

Г. Ученим вдалося розшифрувати 14 із 20 сигналів, якими обмінюються мурашки. Серед сигналів виявилися сигнали такого типу: «увага», «увага, чужий запах», «тривога», «будь пильний», «відчепися», «ти хто?», «який це запах?», «стерезися», «дай поїсти», «до бою», «в їжу не годиться». Так, наприклад, сигнал «дай поїсти» має такий вигляд: прохач, розкривши щелепи, повертає голову на 90 градусів, наближаючи її до голови ситої мурашки, одночасно погладжуючи її вусиками. У відповідь сита мурашка відригує їжу з вола. Якщо вона цього не робить, іде підсилене прохання. Голодна мурашка, трошки вигнувши голову на 180 градусів підставляє її під щелепи донора. Це вже сигнал «дуже прошу поїсти» (за Л.Ітельсоном).

Д. Ведмідь, як правило, має ділянку, яку вважає своєю і куди заборонено заходити іншим ведмедям. Коли він обходить цю ділянку, то треться об дерева, і запах, який він при цьому залишає, слугує для інших сигналом про те, що ділянка вже має господаря (за Л.Ітельсоном).

1. У чому схожість і в чому відмінність «мови» тварин і мови людини в кожному наведеному прикладі? 2. Чим відрізняються в описаних прикладах засоби спілкування?

Задача 2

А. Багато звуків, що видають тварини, можна перекласти на мову людей цілою фразою. Наприклад, гусячий крик: «га-га-га» означає: «швидше, швидше!», а більш довшу «фразу»: «га-га-га-га-га-га» можна перекласти як «тут є чим пожитись, затримаємось тут». Німецький професор Ерих Боймер на основі шістдесятирічних спостережень встановив, що всі птахи сімейства курячих користуються однією «мовою», яка складається із 30 різних за музичним тоном звуків. Ці звуки виражають певний настрій або бажання, наприклад: «я хочу їсти», «залиште мене в спокої» і т.д.

Б. «Словник» гамадрилів складається із 40 поєднань різних звуків. Наприклад, сигнал небезпеки: «Ак! Ак! Ак!», сигнал переключки: «Ау!», що за призначенням аналогічно ауканню людей в лісі, але з наголосом на першому складі.

В. У термітів, згідно досліджень англійського зоолога Ф.Хоуза, засобом передачі інформації на відстань є своєрідний «телеграф». Виявляється, «вартові» термітів повідомляють жителям своєї «общини» про наближення ворога, «вистукуючи» головою по стінках тунелю сигнал тривоги. Коли Ф.Хоуз виклав стінки тунелю неопреном (матеріалом, що поглинає звук), «вартові» не змогли попередити термітів про ворога.

Г. Тривалі дослідження американських вчених показали, що у ворон існує безліч «мов»: міські ворони не розуміють ворон із села, ворони, що живуть в штаті Коннектикут, не можуть спілкуватися з воронами Каліфорнії. В одному із дослідів вчені записали на плівку крики ворон, що живуть у Франції і відтворили ці записи в місцях гніздування ворон на американському березі. Виявилось, що лише невелика частина американських ворон реагувала на крики своїх французьких родичів, решта залишались байдужими. Але існують ворони, які кочують з одного місця в інше. І у них є не тільки своя, особлива «мова», вони «розуміють» і «мови» інших ворон – міських та сільських (за І.Б.Літінецьким).

Поясніть ці явища.

Тематика повідомлень, рефератів:

1. Характеристика ключових ознак людської мови (за Хоккером).
2. Особливості комунікації у «вищих» ссавців.
3. Проблема спілкування з антропоїдами за допомогою комп'ютерів.
4. Антропогенетично значимі риси поведінки приматів.
5. Культурно-історична парадигма Л.С.Виготського.

Запитання та завдання для самоконтролю:

- ✓ Які є види комунікативної поведінки тварин?
- ✓ Які функції виконують мовні сигнали тварин?
- ✓ В чому суть першої сигнальної системи, спільної для тварини та людини (за І.П.Павловим)?

- ✓ В яких експериментах досліджується здатність шимпанзе до символізації?
- ✓ Які тварини здатні до імітації звуків людської мови?
- ✓ Які результати експериментального навчання мов-посередників високоорганізованих тварин?
- ✓ Які особливості «мови» дельфінів?
- ✓ Чи здатні дельфіни до присвоєння та розпізнавання імен? Відповідь обґрунтуйте.
- ✓ Чи здатні папуги до навчання мов-посередників? Відповідь обґрунтуйте.
- ✓ Що є спільного та відмінного між індексом, символом та знаком як комунікативними сигналами?

Заняття 9. Прикладне значення зоопсихології і порівняльної психології

Ключові поняття: біоніка, анімалотерапія, іппотерапія, каністерапія, фелінотерапія, дельфінотерапія.

План:

1. Використання тварин у сфері охорони здоров'я, соціальній сфері, у воєнних цілях, в пошуковій роботі.
2. Застосування теорії науки про психіку тварин у промисловості та сільському господарстві. Поняття про біоніку.
3. Проблеми взаємовідносин людей з їх домашніми тваринами. Виховання домашніх тварин.
4. Анімалотерапія у професійній діяльності психолога. Види анімалотерапії.

Заавдання для самостійної роботи:

1. Опрацювати теоретичний матеріал та рекомендовану літературу, підготуватись до виступу на семінарському занятті.
2. Здійснити підбір інтернет-ресурсів (не манше п'яти) про різні види анімалотерапії та законспектувати один з них. Список інтернет-ресурсів та конспект студенти вантажать у папку на Google-диск з підписом «Анімалотерапія_Прізвище».
3. Провести спостереження за поведінкою диких та/або свійських тварин,

які живуть в середовищі міста /села з метою виявлення психологічних механізмів адаптації тварин до середовища (Додаток Б). Підготувати мультимедійну презентацію результатів наукового спостереження за поведінкою тварин (Додаток В). Презентацію студенти вантажать у папку на Google-диск.

Запитання та завдання для самоконтролю:

- ✓ Яке прикладне значення зоопсихології та порівняльної психології?
- ✓ Як використовують тварин у сфері охорони здоров'я?
- ✓ Як використовують тварин у воєнних цілях?
- ✓ Як використовують тварин у пошуковій роботі?
- ✓ У чому суть застосування теорії науки про психіку тварин у промисловості та сільському господарстві? Відповідь обґрунтуйте.
- ✓ У чому суть поняття біоніки?
- ✓ Які особливості взаємовідносин людей з їх домашніми тваринами?
- ✓ Як застосовується анімалотерапія у професійній діяльності психолога?
- ✓ У чому суть дельфінотерапії?
- ✓ У чому суть каністерапії?
- ✓ У чому суть фелінотерапії?
- ✓ У чому суть іппотерапія?
- ✓ Проаналізуйте зоопсихологічні аспекти природоохоронної справи та перебування тварин в неволі.

8. МЕТОДИ НАВЧАННЯ ТА КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ ЗНАНЬ ТА ВМІНЬ СТУДЕНТІВ

Вивчення навчального курсу «Зоопсихологія і порівняльна психологія» відбувається у формі лекційно-семінарських занять. При супроводі лекційного матеріалу важливого значення набувають дидактичні схеми, що доцільно представляти у вигляді опорного конспекту. Це дозволяє студентам сприймати теоретичний матеріал в організованій структурно-логічній формі. По завершенні лекції студенти дають письмову відповідь на питання: «Що нового Ви зрозуміли на лекції?», «З ким потягом трьох днів Ви поділитися інформацією з лекції?», «Як саме Ви використаєте отриману інформацію на лекції?».

Під час проведення семінарських занять використовуються активні форми навчання, а саме: вирішення практично-орієнтованих завдань, «мозковий штурм», асоціативні малюнки-схеми, дискусійне обговорення проблемних питань, порівняння психіки тварин та людей, проведення спостереження за поведінкою тварин та оформлення висновків у вигляді етограми та мультимедійної презентації тощо.

Основними критеріями, що характеризують рівень компетентності студента при оцінюванні результатів поточного та підсумкового контролів з навчальної дисципліни, є:

- своєчасне і у повному обсязі виконання всіх навчальних завдань, що передбачені робочою програмою навчальної дисципліни;
- глибина і характер знань навчального матеріалу за змістом навчальної дисципліни, що міститься в основних та додаткових рекомендованих літературних джерелах;
- вміння самостійно аналізувати явища, що вивчаються, у їх взаємозв'язку та розвитку;
- вміння застосовувати теоретичні положення під час розв'язання практичних задач.
- вміння застосовувати методи психологічної діагностики, психопросвіти та психопрофілактики на практиці;

Оцінювання навчальних досягнень студентів за усіма видами навчальних робіт проводиться за *поточним* та *підсумковим* контролюми. Поточний контроль знань студентів з навчальної дисципліни проводиться в усній та письмовій формі. Контроль самостійної роботи проводиться шляхом перевірки виконаних завдань. Форми оцінювання в університеті регламентуються згідно Порядку організації та проведення оцінювання успішності здобувачів вищої освіти Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (https://nmv.pnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/118/2021/04/isinuvannia_nove2.pdf).

Оцінювання знань студентів здійснюється за 100-бальною шкалою, де 50 балів відводиться на оцінку усних відповідей студентів, тестування, виконання самостійної роботи та контрольної роботи, і 50 балів – на оцінювання

відповідей студентів на екзамені.

На семінарських заняттях студенти за *усну відповідь* та *письмову відповідь* максимально можуть отримати 5 балів. При цьому вони здійснюють огляд літератури за ключовими поняттями теми, оформляють відповіді на питання семінару у вигляді асоціативних малюнків-схем, здійснюють аналіз психічної діяльності тварин та людей тощо. Усне опитування студентів може здійснюватись індивідуально або фронтально. Загальний бал за цей вид роботи по кожному змістовому модулю виводиться з середнього балу за всі усні і письмові відповіді.

Оцінка «відмінно» ставиться за наявність у студента вичерпних і правильних знань щодо головних проблем курсу, розгляду яких були присвячені лекційні та семінарські заняття. Притім, знання мають бути осмисленими, що виявляється у повноті та адекватності їх пояснення. Вміння підходити до виконання завдань не лише у форматі репродукції, а й з елементами креативності.

Оцінка «добре» ставиться за наявність у студента знань щодо більшості тем з дисципліни «Зоопсихологія і порівняльна психологія», що передбачені навчальною програмою. Притім, знання характеризуються адекватністю, але є частково усвідомленими (студент за формою відповідає правильно, а пояснити смисл може не завжди).

Оцінка «задовільно» ставиться за наявність у студента фрагментарних знань з дисципліни, що при цьому не завжди точно ним розуміються і недостатньо повно вербалізуються.

Оцінка «незадовільно» ставиться за відсутність у студента знань щодо головних проблем з дисципліни «Зоопсихологія і порівняльна психологія», або ж за наявність часткових знань, які він неправильно розуміє і неправильно трактує.

Розподіл балів, що отримують студенти

Поточне опитування та самостійна робота								Екзамен	Разом
Змістовий модуль 1			Змістовий модуль 2						
T1	T2	T3	T4	T5	T6	T7	T8		
Семінарські заняття (усне / письмове опитування) – 15 б. Тестування – 10 б. Контрольна робота – 10 б. Самостійна робота – 15 б.								50	100

T1, T2 і т.д. – теми змістових модулів

Самостійна робота студентів ділиться на базову і додаткову. Базова самостійна робота забезпечує підготовку студента до аудиторних занять і контрольних заходів. Результати цієї підготовки виявляються в активності студента на заняттях, при виконанні ним контрольних робіт, тестових завдань й інших видів робіт. Базова самостійна робота студентів включає: опрацювання лекційного матеріалу і рекомендованої літератури; пошук, огляд літератури і електронних джерел інформації; вивчення матеріалу, винесеного на самостійне опрацювання; проведення спостереження за поведінкою тварин; підготовка до написання контрольних робіт, інших форм поточного контролю; систематизація вивченого матеріалу перед семестровим екзаменом. Додаткова самостійна робота спрямована на поглиблення і закріплення знань студента, розвиток аналітичних навичок з проблематики навчальної дисципліни. Вона включає такі види робіт: аналіз наукових публікацій з визначеної викладачем теми; підготовка термінологічного словника; оформлення стадій та рівнів розвитку психіки тварин в процесі еволюції у вигляді таблиці; оформлення малюнку-схеми; створення кросворду, ребусів; підбір інтернет-ресурсів про різні види анімалотерапії; розробка мультимедійної презентації; аналіз задач з зоопсихології та порівняльної психології та ін.

Самостійна робота студентів максимально оцінюється залежно від виду роботи. За конспект понять – 2 бали; за оформлення стадій та рівнів розвитку

психіки тварин в процесі еволюції у вигляді таблиці – 2 бали; за оформлення одного виду інстинктивної поведінки тварин у вигляді асоціативного малюнка-схеми – 2 бали; за створення кросворду / ребусів – 2 бали; за оформлення різновидів сигналів тварин у вигляді таблиці – 2 бали; за підбір інтернет-ресурсів про різні види анімалотерапії та конспект одного з них – 2 бали; за проведення та оформлення результатів дослідницької роботи – 3 бали.

Конспект самостійної роботи студент здає за 10 днів до тижня КСР (контролю самостійної роботи).

Вимоги до оцінювання самостійної роботи студентів.

Завдання, що оцінюються у 2 бали: 2 бали виставляється у тих випадках, якщо завдання здані вчасно і в повному обсязі з дотриманням правил академічної доброчесності. 1 бал виставляється, якщо завдання не здано у повному обсязі або невчасно. 0 балів виставляється, якщо завдання не здано.

Вимоги до оцінювання дослідницької роботи (Додаток Б), що оцінюється у 3 бали: 3 бали виставляється, якщо завдання актуальне, виконано вчасно і в повному обсязі, відповідає обраній темі і меті, є доступним для аудиторії, використовуються унаочнення, дотримана структура виступу, результати представлені у вигляді етограми. 2 бали виставляються, якщо завдання актуальне, виконано вчасно, але не в повному обсязі, є помилки; відповідає обраній темі і меті, є малодоступним для аудиторії, унаочнення не використовуються, дотримана структура виступу, результати представлені у вигляді етограми. 1 бал виставляються, якщо завдання актуальне, виконано вчасно, але не в повному обсязі, є помилки; мало відповідає обраній темі і меті, є малодоступним для аудиторії, унаочнення не використовуються, не дотримана структура виступу, результати не представлені у вигляді етограми. 0 балів виставляється, якщо завдання не виконано.

Для оперативного опитування студентів на семінарських заняттях використовують *тестовий контроль знань*. Для цього передбачені завдання з вибором однієї правильної відповіді з чотирьох запропонованих, завдання на встановлення правильної відповідності, завдання на встановлення правильної послідовності. Сукупна кількість балів за тест – 5 балів.

Завдання з вибором однієї правильної відповіді передбачають перевірку цілої низки знань, умінь, навичок (знання термінів, процесів тощо, уміння конкретизувати, уміння виділяти головне, уміння визначати передумови, причини, сутність розвитку розладів психіки). Завдання вважається виконаним, якщо студент вказав правильний варіант відповіді, і оцінюється у 0,5 бала.

Завдання на установлення правильної відповідності (логічні пари). До кожного завдання подано інформацію, що позначено цифрами (лівий стовпчик) та буквами (правий стовпчик). Виконуючи завдання, необхідно установити відповідності між двома групами інформації, позначеної цифрами та буквами (утворити логічні пари). Кожна правильно визначена логічна пара оцінюється в один бал. Максимальна кількість балів за завдання – 2.

Завдання на установлення правильної відповідності. До кожного завдання подано перелік процесів, симптомів тощо, позначених буквами. Їх необхідно розташувати у правильній послідовності. Завдання вважається виконаним, якщо студент визначив правильну послідовність, і оцінюється в 1 бал.

Контрольна робота студентів максимально оцінюється у 10 балів, де 9-10 б. виставляється, коли питання контрольної роботи розкриті повністю, наведені приклади описаних явищ, подано обґрунтування виникнення того чи іншого явища; 8-7 б. виставляються у разі недостатнього аналізу явища, наведено лише один приклад, питання розкрито не в повній мірі, проте студент дав відповіді на всі питання; 6-5 б. за контрольну роботу виставляється, коли студент не відповів на одне питання контрольної роботи, дав часткові відповіді на решта і не навів приклади описаних явищ; 4-3 б. виставляється, коли студент не відповів на половину питань, проте дав часткові малозмістовні відповіді на решта; 2-1 б. виставляється студенту, який не відповів на жодне питання, або у відповідях не розкритий зміст питання.

Підсумковий контроль здійснюється у формі екзамену. На екзамен виносяться питання програми навчальної дисципліни «Зоопсихологія і порівняльна психологія». Студент набирає 50 балів за роботу впродовж семестру та 50 балів – за екзамен. Білет складається з 3 завдань. Перше і друге завдання – теоретичний аналіз питання, третє завдання – прикладне значення

предмету. Також екзамен може бути онлайн у формі тестів.

Умови допуску до підсумкового контролю. Виконання усіх запланованих робочою програмою дисципліни форм навчальної роботи, що підлягають контрольному оцінюванню. Пропущені заняття відпрацьовуються протягом місяця (усно або ж за допомогою тестів) після пропущеного заняття або протягом тижня КСР. Самостійна робота (конспект) повинні бути здані до завершення змістового модуля з теми. Мінімальна кількість балів для допуску до екзамену – 25 балів.

Облік навчальної роботи студентів здійснюється згідно Положення про електронний журнал обліку навчальної роботи здобувачів освіти у Прикарпатському національному університеті імені Василя Стефаника (нова редакція) (<https://nmv.pnu.edu.ua/wpcontent/uploads/sites/118/2021/01/elektronni-zurnal.pdf>) У випадку неатестації здобувачів освіти з дисципліни «Клінічна психологія» студенти мають право на повторне вивчення курсу, що регламентовано Положенням про порядок повторного вивчення дисциплін (кредитів ECTS) в умовах ECTS (https://nmv.pnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/118/2021/04/povtorne-vuvchennia_nove.pdf).

Зразок екзаменаційного білета

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

Освітній рівень Бакалавр
Спеціальність 053 Психологія
Навчальна дисципліна Зоопсихологія і порівняльна психологія

ЕКЗАМЕНАЦІЙНИЙ БІЛЕТ № 5

1. Піклування про потомство у тварин.
2. Закони наочіння Е. Торндайка.
3. Іппотерапія у професійній діяльності психолога.

Затверджено на засіданні кафедри загальної та клінічної психології
Протокол № ___ від _____ 20__ року.

Завідувач кафедри Віктор МОСКАЛЕЦЬ

Екзаменатор Віктор МОСКАЛЕЦЬ

Шкала оцінювання: національна та ECTS

Сума балів за всі види навчальної Діяльності	Оцінка ECTS	Оцінка за національною шкалою (пояснення)
90 – 100	A	відмінно (відмінне виконання лише з незначною кількістю помилок)
80 – 89	B	дуже добре (вище середнього рівня з кількома помилками)
70 – 79	C	добре (загалом правильне виконання з певною кількістю суттєвих помилок)
60 – 69	D	задовільно (непогано, але зі значною кількістю недоліків)
50 – 59	E	достатньо (виконання задовольняє мінімальним критеріям)
26 – 49	FX	незадовільно (з можливістю повторного складання)
0-25	F	неприйнятно (з обов'язковим повторним курсом)

Політика навчальної дисципліни

Політика курсу передбачає перездачу усіх невиконаних завдань внаслідок пропущених занять без поважних причин. Відрацювати пропущені заняття студенти зможуть письмово (виконати тести, виконати творчу роботу та ін.) або усно протягом тижня КСР.

У випадку невиконання студентами вищезначених вимог, запозичених робіт, випадків плагіату, виявів академічної недоброчесності (списування) студент буде недопущений до здачі підсумкового контролю (<https://pnu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/10/Нова-редакція-Положення-про-запобігання-академічному-плагіату.pdf>). Студенти, які навчаються за індивідуальним графіком, виконують всі завдання згідно вимог, проходять тестування за темами і здають конспект самостійної роботи (<https://nmv.pnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/118/2022/11/polozhennia-pro-induvid.-grafik.pdf>).

9. ПРОГРАМОВІ ВИМОГИ З НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ «ЗООПСИХОЛОГІЯ І ПОРІВНЯЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ»

1. Предмет та основні завдання зоопсихології і порівняльної психології.
2. Взаємозв'язок зоопсихології та порівняльної психології з іншими галузями знань.
3. Методологічні принципи і методи зоопсихології і порівняльної психології: теоретичне порівняння; зоопсихологічне спостереження; зоопсихологічний експеримент; спілкування з тваринами.
4. Методи дослідження психіки тварин: «Т-подібного лабіринту», «обхідного шляху», «проблемної клітки».
5. Коротка історія розвитку зоопсихології і порівняльної психології.
6. Основний психологічний зміст свідомості людини. Складові свідомості.
7. Виникнення свідомості та трудової діяльності людини. Неандертальці та кроманьйонці.
8. Суспільна природа свідомості. Поняття про соціалізацію.
9. Підсвідомі й несвідомі феномени у психіці людини.
10. Відображення як іменентна властивість оточуючого світу. Фізичне, біологічне та психічне відображення.
11. Подразливість, подразнення, біотичні та абіотичні подразники.
12. Основні функціональні властивості тропізму і таксису. Проблема співвідношення тропізму, таксису, безумовного рефлексу і відчуття.
13. Поняття про чутливість. Стадії та рівні розвитку психіки тварин в процесі еволюції (за О.Леонтєвим, К. Фабрі).
14. Інстинктивна поведінка як основа життєдіяльності тварин. Особливості вродженої та набутої поведінки тварин.
15. Чинники інстинктивної поведінки тварин. Релізер (евокатор), комплекс фіксованих дій, гіперстимуляція.
16. Репродуктивна поведінка тварин та шлюбні церемонії.
17. Піклування про потомство у тварин.
18. Агресивна поведінка тварин. Види захисних реакцій.
19. Домінування та ієрархія у тварин. Типи домінування.

20. Територіальна поведінка тварин.
21. Ігрова поведінка у тварин.
22. Характеристика «ефекту групи». Типи угруповань у тварин (анонімні та персоніфіковані). Механізми регуляції щільності популяції у тварин.
23. Регулярні та нерегулярні міграції тварин. Типи орієнтації при міграції тварин.
24. Дослідницька поведінка тварин.
25. Научіння та його роль у розвитку психіки тварин. Облігаторне та факультативне научіння. Поняття навички.
26. Реактивне научіння тварин. Різновиди реактивної поведінки тварин.
27. Оперантне научіння тварин. Різновиди оперантної поведінки тварин. Поняття про позитивне та негативне підкріплення.
28. Закони научіння Е. Торндайка.
29. Когнітивне научіння тварин.
30. Істотні психологічні властивості інтелектуального акту тварини. Особливості процесу мислення тварин (за В.Кьоллером).
31. Експерименти з вивчення інтелектуальної поведінки тварин (Н.М.Ладигіна-Котс). Поняття про «двофазні задачі».
32. Експерименти Л.О.Фірсова з вивчення інтелектуальної поведінки шимпанзе Тараса, Сільви.
33. Закони екстраполяції та елементарні логічні завдання (за Л.В.Крушинським).
34. Загальна характеристика та види мовних сигналів у тварин.
35. Особливості природних «мов» високоорганізованих тварин.
36. Здатність до символізації у приматів та птахів родини воронових (експерименти К.Ферстера, Сари Бойзен, Зоріної та Смирнової).
37. Навчання мов-посередників приматів (експерименти В.Фернесса, подружжя Келлог, подружжя Хейєс, подружжя Гарднерів, Д. Прімека, Д.Румбо);
38. Навчання мов-посередників дельфінів (експерименти Т.Ленг і Х.Сміт, Л.

Хермана).

39. Навчання мов-посередників папуг (експерименти Ірен Пепперберг з папугою Алексом).
40. Біологічна основа розвитку мовлення людини. Поняття про індекс, символ, знак.
41. Використання тварин у сфері охорони здоров'я, соціальній сфері, у воєнних цілях, в пошуковій роботі.
42. Застосування теорії науки про психіку тварин у промисловості та сільському господарстві. Поняття про біоніку.
43. Проблеми взаємовідносин людей з їх домашніми тваринами. Виховання домашніх тварин.
44. Дельфінотерапія у професійній діяльності психолога.
45. Каністерапія у професійній діяльності психолога.
46. Фелінотерапія у професійній діяльності психолога.
47. Іппотерапія у професійній діяльності психолога.

10. КОРОТКИЙ ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

Адаптація – пристосування до умов життя, що склалися, до ситуації та обставин.

Анімалотерапія (від лат. animal — тварина) – напрям психології та медицини, що досліджує дію тварин та їх уявних образів на психічну діяльність людини. Засновником сучасного методу А. є американський лікар Левінсон. У своїх працях «Дитяча психотерапія з використанням домашніх тварин» та «Домашні тварини і розвиток людини» лікар детально описав досвід спілкування дітей з тваринами під час психотерапевтичних сеансів. А. як галузь психотерапії, сьогодні визнана Всесвітньою організацією охорони здоров'я (ВООЗ). Перша міжнародна наукова конференція, присвячена проблемі використання А. в лікувальній практиці, відбулась у 1982 р. у США. У А. використовуються символи тварин: образи, малюнки, казкові герої, іграшки, а також справжні тварини, спілкування з якими безпечне. Найпоширенішими видами А. є іпотерапія, каністерапія, фелінотерапія, дельфінотерапія. Науково-практичні

здобутки у сфері А. застосовують для лікування ДЦП, розладів аутистичного спектру, гіперактивності, депресивних та тривожних розладів, соматичних захворювань та психосоматичних розладів.

Анімалпсихізм (англ. *animal* – тварина) – вчення, згідно якого всі тварини мають психіку.

Антропогенез – процес походження людини.

Антропсихізм (грец. *anthropos* – людина) – вчення, згідно якого психіка є тільки у людини.

Антропоморфізм – це судження про психічні явища у тварин за аналогією з такими ж у людини.

Атавізм – прояв в окремих особин ознак, властивих предкам, але втрачених у процесі еволюції. Явище А. пов'язане з тим, що гени, які кодують ознаку, не зникають, але їхня дія блокується; якщо зникла блокування – ознака проявляється.

Аутомія, самокаліцтво – здатність тварин довільно відкидати які-небудь органи (зазвичай кінцівки або хвіст) для захисту від хижаків. Властива багатьом безхребетним, у хребетних – деяким ящіркам. Здебільшого А. пов'язана з явищем регенерації – здатністю відновлювати втрачені частини тіла.

Безумовний рефлекс – це вроджена, видоспецифічна, спадково обумовлена стереотипна форма реакції на біологічно значущі дії зовнішнього світу або зміни внутрішнього середовища організму. Термін введений Іваном Павловим.

Біоніка – наука, що моделює й використовує в техніці кращі досягнення тварин, у тому числі й моделює їхні органи чуття (О.Т.Губко).

Біопсихізм (грец. *bios* – життя) – вчення, згідно якого психіка є у всього живого, всієї живої матерії.

Біоритми психічної активності людини – періодичні зміни станів посилення і послаблення в психічній діяльності людини, що пов'язані з інтенсивністю перебігу фізіологічних і психічних процесів в організмі залежно від часу, а також із дією зовнішніх чинників – циклічних змін сонячної активності, змін пір року тощо. Добові, місячні, сезонні і річні зміни Б.п.а.л.

відносять до адаптивних. Так, внаслідок добових ритмів підвищується активність організмів у ранковий та вечірній час і знижується – в середині дня (12-16 год.) та нічний час. Сезонні ритми пов'язані із зміною обміну речовин навесні (посилення), восени та взимку (зниження). Протягом місяця людини також почуваються неоднаково. Це зумовлено ритмічною дією трьох циклів – фізичного (23 дні), емоційного (28 днів) та інтелектуального (33 дні), кожний з яких має сприятливі і несприятливі фази.

Вироблена безпорадність – стан, що виникає у тварин та людей після тривалої аверсивної дії, яку не вдається уникнути. Ознакою виробленої безпорадності є наявність пасивних реакцій на стимуляцію. Причиною виникнення В.б. Селігман вважав відсутність контролю над ситуацією: якщо контроль неможливий, тварини не хочуть навчатися і стають пасивними.

Вища нервова діяльність (ВНД) – складна діяльність вищих відділів нервової системи (переважно – кори головного мозку), що забезпечує найбільш гнучке пристосування до навколишнього середовища. Основа ВНД – умовні і складні безумовні рефлекси.

Вроджений пусковий механізм – це сукупність нейросенсорних систем, що забезпечують адекватність поведінкових актів відносно «пускової ситуації»: налаштування аналізаторів на сприймання специфічних подразників і розпізнавання останніх, інтеграцію відповідних подразників і розгальмування (чи активацію) нервових центрів, зв'язаних з даним поведінковим актом (К.Е.Фабрі).

Генетична психологія – галузь психології, що вивчає зумовлені спадковістю психічні процеси і властивості особистості.

Генотип – сукупність усіх генів організму, успадкованих ним від батьків.

Гермафродит – організм, який продукує як жіночі, так і чоловічі статеві клітини. Різні форми гермафродитизму відомі у безхребетних, серед яких і послідовний гермафродитизм (особина змінює стать протягом життя), властивий деяким риbam.

Гніздовий паразитизм – специфічний спосіб турботи про потомство, коли самка відкладає яйця у гнізда інших видів (рідше – свого виду), не висиджує їх і

не годує пташенят, покладаючись на господарів гнізда. Поширений серед птахів (зозулі, вдовиці, волові птахи, медовказівники, один вид качок). Пташеня-паразит може викидати яйця або пташенят птахів-господарів з гнізда (у звичайної зозулі), щоб одноосібно жититися тим, що приносять названі батьки, або ж вигодовуватися разом із ними (у вдовиць).

Гра – діяльність, спрямована на орієнтування в предметній та соціальній діяльності.

Двофазні задачі – це задачі, що складаються з двох фаз. Виконання першої фази є підготовкою необхідних умов для досягнення результату; на основі цієї фази будується друга – виконавча, в процесі здійснення якої досягається бажаний результат.

Демонстрації – набір характерних рухів тіла, поз і звуків, що використовують тварини як сигнали погрози, покори, привітання, стимулювання до парування та ін.

Дресирування – вироблення навички у тварин під цілеспрямованою дією людини і у відповідності з її задумом.

Експеримент – метод психологічного дослідження, основним завданням якого є створення дослідником умов, у яких виявляються психічні явища, відбувається контролювання їх перебігу.

Етограма – фіксоване спостереження за поведінкою тварин, в якому враховані всі можливі подробиці. Поняття введено фізіологом Дженнінгсом у 1906 р. Зазвичай при складанні Е. відмічають від 10 до 15 поз і дій тварин з описом, поясненнями та розшифровкою.

Етологія (від грец. *ethos* – місце та образ життя) – наука, що вивчає поведінку тварин у природних умовах.

Еусоціальний (суспільний) вид – вид тварин, які живуть великими групами («родиною»), які розділяють загальну відповідальність за нащадків і виконують різні задачі для забезпечення життя всієї колонії.

Ехолокація – здатність орієнтуватися у просторі за відбитими від предметів ультразвуковими хвилями, призвідником яких є сама тварина.

Зоопсихологія – це наука про психічне життя тварин, виражене в їхній

поведінці і простежене в процесі його виникнення й розвитку протягом біологічної й психологічної еволюції тваринного світу (О.Т.Губко).

Інстинкт – ланцюг послідовних спадково зумовлених актів поведінки, характерних для даного виду тварин за певних умов (тих, що «запускають» у дію І.). Одиницями інстинктивної поведінки вважають комплекси фіксованих дій. Інстинктивні поведінка протиставляється умовно-рефлекторній, такій, що ґрунтується на навчанні.

Інтродукція, акліматизація, вселення, завезення – штучне (здійснюване людиною, іноді несвідомо) переселення організмів у нові для них місця існування (за межами природного ареалу). Види, переселені людиною, називають інтродуцентами, завезеними видами, алохтонними, вселенцями тощо. Наслідки І. для аборигенних видів непередбачувані, але здебільшого за успішної І. вони потерпають через конкуренцію із завезеними видами або хижацтво з їхнього боку.

Картезіанський дуалізм – приймає дві форми, що ґрунтується на загальних філософських постулатах. Першою є ідею про якісну відмінність між людською психікою (їй притаманна розумність) і тілом (різновидністю механізму). Друга форма К.д. фіксує відмінність між людьми та тваринами, вважаючи, що тварини діють виключно механістично, тоді як люди розумні і здатні мислити.

Кладистика – метод дослідження еволюційного розвитку видів, що ґрунтується на подібності форм і структур.

Мислення тварин – процес психічного відображення навколишнього світу, що властивий вищим хребетним тваринам (особливо, приматам) і характеризується здатність до активного аналізу та узагальнення образів середовища існування.

Міграції – закономірні, цілеспрямовані переміщення тварин з одного середовища життя в інше, здійснювані за більш або менш сталими маршрутами. Іноді М. називають і виселення (так звані неперіодичні міграції), спричинені здебільшого катастрофічним погіршенням умов або перенаселенням.

Мімікрія – уподібнення їстівних видів організмів захищеним (найчастіше отруйним) видам за формою тіла, забарвленням, поведінкою, запахом тощо або

неживим предметам (корі, листкам, паличкам тощо).

Мова тварин – це складна система сигналів, за допомогою яких тварини передають одні одним інформацію про біологічно значимі події та стани.

Навичка – стійка дія, удосконалена у результаті багаторазових, цілеспрямованих вправ. Ця форма поведінки засвоюється в індивідуальному досвіді за умови неодноразового повторення змінних явищ природи. Наприклад, про пристосування тварин до місцевості свідчить поведінка вовків на полюванні: у полі вони йдуть навперейми своїй жертві, а в лісі — нападають із засідки.

Нейропсихізм (*грец. neuron – нерв*) – вчення, згідно якого психіку мають тільки ті тварини, у яких є нервова система.

Неотенія – уявлення, згідно якому деякі тварини, особливо людина, народжуються ще незрілими, що дозволяє збільшити вклад навчання в їх розвиток.

Научіння у тварин – це основна форма набуття досвіду тваринами, коли відбувається вдосконалення та видозміна інстинктивних компонентів поведінки відповідно до конкретних умов середовища життєдіяльності особин. У зоопсихологію цей термін введений Е.Л. Торндайком.

Онтогенез – індивідуальний розвиток організму від зародження (запліднення яйцеклітини, відокремлення від материнського організму за нестатевого розмноження) до смерті.

Панпсихізм (*грец. pan – все*) – вчення, згідно якого психічне іманентне всьому існуючому, і живому, і «так званому» неживому.

Паразитизм – форма взаємозв'язку організмів, за якої один (паразит) живиться за рахунок іншого (господаря), не вбиваючи або принаймні не відразу вбиваючи його.

Порівняльна психологія – це наука про закономірності еволюції психіки тварин та людей, про спільне та відмінне в їх психічній діяльності (І.М. Сеченов, В.О. Вагнер). В такому розумінні предмет П.п. ширший за предмет зоопсихології, оскільки включає порівняльне вивчення психіки тварин та людей.

Психіка тварин – функція мозку, сутність якої полягає в активному відображенні твариною об'єктивної реальності та регулюванні поведінки й

діяльності.

Розвиток – це складний еволюційний процес, у ході якого відбуваються як процес зміни психічних функцій і особистості загалом під впливом взаємодії з іншими людьми, при оволодінні провідною діяльністю, у процесі пізнання світу і самопізнання.

Розвиток психіки – це результат еволюції нервової системи: під впливом умов життя живої істоти в процесі її пристосування до нових умов навколишнього середовища ускладнюється нервова система.

Свідомість – це вища інтегруюча форма психіки, що є результатом суспільно-історичних умов людини в трудовій діяльності та спілкування за допомогою мови з іншими людьми. Основними характеристиками С. є наявність понятійного знання, цілеутворення, самосвідомості та емоційно-оцінних ставлень до всього, що відбувається навколо і до самих себе.

Симбіоз – тісне співжиття організмів. У первинному значенні (А. Де Барі, 1879), яким послуговуються і нині, термін С. означає будь-яке співжиття, у тому числі й антагоністичне (паразитизм); у вужчому значенні (Щ.Гергвіг, 1906) С. – лише взаємовигідне співжиття організмів (мутуалізм).

Синантропи – види тварин, які знайшли поблизу людських поселень особливо сприятливі для себе умови життя (ластівки, миші тощо).

Соціобіологія – варіант еволюційної теорії, що ґрунтується на принципі родинного відбору і уявленнях про те, що основним рушієм еволюції є виживання генів, а не окремої особи.

Спостереження – основний психологічний метод дослідження, що ґрунтується на тому, що будь-які психічні явища виявляються у зовнішній поведінці: діях, жестах, виразах обличчя, позах тощо.

Стереотипія – безцільне повторення рухів. С. буває у тварин, часто через тривале утримування в тісному замкнутому просторі.

Таксис (грец. taxis – розміщення за порядком) – просторово-орієнтовні реакції, що виявляються в пересуванні найпростіших організмів до сприятливих, життєдайних і від несприятливих, загрозливих біотичних чинників.

Територіальна поведінка – комплекс способів активного розсосередження

тварин у просторі. До неї належить внутрішньовидова агресія, наприклад, бійки за територію, мічення індивідуальних ділянок (пахучими, візуальними та іншими мітками, а також акустична сигналізація), виганяння дитинчат, що вирости, канібалізм у разі надмірної густоти популяції. Біологічне значення Т. п. полягає у зниженні конкуренції за обмежені ресурси.

Токовище – місце токування полігамних видів птахів (тетеруків, глухарів). На Т. встановлюється сувора ієрархія самців, що визначає його просторову і демографічну структуру.

Тропізм (грец. tropos – поворот, напрям) – поворот і ріст рослин, їх частин (коренів, гілок, листя, квітів) під впливом біотичних подразників: сонячних променів, води та інших неорганічних і органічних речовин у ґрунті, земного тяжіння.

Умовний рефлекс – це набута форма реакції на дії зовнішнього світу, при якій встановлюється асоціація між двома стимулами (безумовним та нейтральним) шляхом їх одночасного пред'явлення. І.П.Павлов вважав, що поєднання умовного і безумовного подразників веде до утворення зв'язку між ними і тому умовний стимул поступово стає заміником безумовного подразника, набуваючи здатності викликати безумовно-рефлекторну реакцію. І.П.Павлов визначив умови формування У.р.: 1) умовний сигнал повинен передувати безумовному, а не навпаки; 2) дія умовного і безумовного подразників повинна частково перекриватись у часі; 3) поєднання умовного і безумовного подразників повинно повторюватись багаторазово.

Феромони – біологічно активні речовини, що їх виділяють тварини у навколишнє середовище. Ф. специфічно пливають на поведінку та фізіологію інших особин того самого виду. Розрізняють статеві, слідові, агрегаційні Ф., Ф. тривоги, Ф. для мічення території.

Фіксований комплекс дій – це видоспецифічні, генетично обумовлені, складні, стереотипні за послідовністю виконання рухові акти, які завжди реалізуються в повному обсязі у відповідь на відповідний стимул. Ф.к.д. становить основу інстинктивної поведінки тварин та людей.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Основна література:

1. **Льєнко М.М.** Зоопсихологія з елементами порівняльної психології. К.: Ліра-К, 2020. 208 с.
2. **Коляденко Н.В.** Зоопсихологія та порівняльна психологія: підручник. К., 2019. 508 с.
3. **Москалець В. П.** Зоопсихологія і порівняльна психологія: Підручник. Київ: «Центр учбової літератури», 2014. 198 с.
4. **Москалець В. П.** Зоопсихологія і порівняльна психологія: Підручник. Вид. 2-ге, переробл., доповн. Київ: Ліра-К, 2020. 204 с.
5. **Туриніна О. Л., Сердюк Л. З.** Порівняльна психологія: Навчальний посібник. Київ: МАУП, 2005. 228 с.
6. **Шевців М. В., Філоненко М. М.** Зоопсихологія з основами етології : підручник. Рек. МОН. К. : ЦУЛ, 2013. 242 с.

Додаткова література:

7. **Гічан І. С.** Порівняльна психологія. Зоопсихологія: Конспект лекцій. Київ: НАУ, 2003. 73 с.
8. **Губко О. Т.** Основи зоопсихології: навч. посібник / За ред. С.І.Болтівця. К.: Світогляд, Київ: Світогляд, 2006. 190 с.
9. **Кулеша-Любінець М. М.** Порівняльна психологія: навчально-методичний комплекс. Івано-Франківськ: Симфонія форте, 2011. 72 с.
10. **Максименко С. Д.** Основи генетичної психології. Київ: НПЦ Перспектива, 1998. 216 с.
11. **Москалець В. П.** Загальна психологія: Підручник. Київ: Ліра-К, 2020. С. 30-36; 45-71; 260-270; 526-536.
12. **Москалець В.** Мотиваційно-динамічний підхід до гри та ігрового психологічного змісту інших видів діяльності. *Психологія і суспільство. Український теоретико-методологічний соціогуманітарний часопис.* 2020. № 2. С. 37-54.
13. **Ладигіна-Котс Н. М.** Досліди з шимпанзе. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=dnN9WzmrrVo>

14. **Лукина Л. М.** Дельфіноterapia. *Практична психологія та соціальна робота*. 2010. №7. С.11-23.
15. **Лукина Л. М.** Практична дельфіноterapia. *Практична психологія та соціальна робота*. 2010. №4. С.47-57.
16. **Палій А.А.** Словник-довідник з порівняльної психології: навч.-довідковий посібник. Івано-Франківськ: Плай, 2004. 75 с.
17. **Тімченко В.О., Тімченко М.В.** Анімалотерапія в системі медико-психологічної реабілітації професійних контингентів сектору безпеки і оборони України. *Актуальні дослідження в сучасній вітчизняній екстремальній та кризовій психології: монографія*. Том II / за заг. ред. В.П. Садкового, О.В. Тімченка; НУЦЗУ. Х.: ФОП Панов А.М., 2022. С. 225-255.
18. **Чайченко Г. М.** Поведінка і психіка тварин: Навчальний посібник. Київ: ВПЦ «Київський ун-т», 2000. 198 с.
19. **Яцина О.Ф.** Зоопсихологія: Навчально-методичний посібник. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2010. 144 с.
20. **Comparative Tests On A Human And A Chimpanzee Infant Of Approximately The Same Age, Pt 2.** URL: <https://www.youtube.com/watch?v=h-4Wl3sxtj4>

Асоціативний малюнок-схема як ефективний метод запам'ятовування матеріалу¹

Десятки тисяч студентів у всьому світі нотують вивчений матеріал, виводячи слово за словом. Або ж – деякими мовами – стовпчик за стовпчиком. Однак у такій ситуації мозок бездіяльний. Він не зберігає інформації лінійно чи стовпчиками, а на деревоподібних дендритах, тобто за допомогою певних моделей, схем (патернів) та асоціацій.

Отож, що більше ви співпрацюватимете з власним мозком за його методами запам'ятовування, то легше і швидше будете вчитися. Тому не записуйте, а малюйте асоціативні схеми.

Метод запам'ятовування матеріалу - майндмепінг (mindmapping - "малювання асоціативних схем") створив Тоні Базан.

Сінгапурський інструктор групи (фасилітатор) Діліп Мукерджі, послідовник Базана, написав чудовий вступ до цього предмету під назвою *Супермозок*.

Шведський видавець Інмар Свантссон видав книжку *Mind Mapping and Memory*. Найкраща книжка на цю тему у США – *MappingInnerSpace* Ненсі Маргуліс. Вона ж написала іншу працю про прискорене навчання *Yes, You Can Draw!* із супровідним добірним відеоматеріалом. Ці книжки підтверджують подані принципи на практиці.

Основні тези цих праць прості, а саме:

1. Уявіть, що мозкові клітини – наче дерева, на гілках яких зберігається тематично споріднена інформація.
2. На аркуші паперу спробуйте накреслити основні моменти будь-якої теми у формі дерева.
3. Почніть схему в центрі аркуша з головного елемента, найліпше символа, від якого розгалужуються інші елементи. Коли малюєте асоціативну схему Нью-Йорка, у центрі буде Статуя Свободи. Якщо це метод дослідження психіки тварин, то в центрі – асоціація на слова «зоопсихологія», «інстинкт».
4. Записуйте тільки одне слово і/чи символ на позначення одного пункту, який хочете запам'ятати, – одну головну тему для кожної гілки.
5. І на ту саму гілку помістіть споріднені пункти, наче промені сонця.
6. Для подібних тем беріть олівці чи маркери одного кольору.
7. Малюйте стільки малюнків і символів, скільки зможете,
8. Коли закінчите малювати одну розгалужену гілку, обмалюйте її різнокольоровим кордоном.
9. Регулярно доповнюйте кожну схему. Легше починати з загального, а далі розбудовувати асоціативну схему, переходячи до конкретного, коли довідується щось нове з цієї тематики.

Завдання виконується на аркуші паперу (А4) з використанням кольорових олівців.

¹ Вос Дж., Драйден Г. Революція в навчанні / Перекл. зангл. М.Олійник. Львів: Літопис, 2005. 542 с. С.164-167/

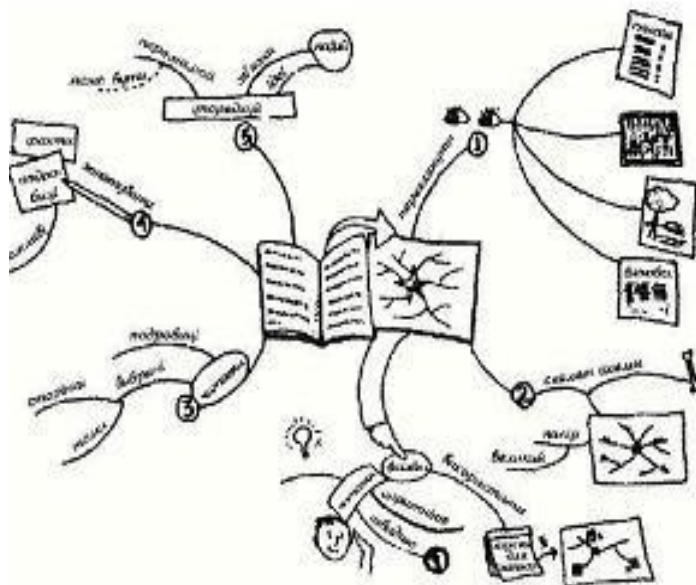

Рис. 1 Методологічні основи малювання асоціативних схем

Якщо мозок нагромаджує інформацію за допомогою моделей й асоціацій і за таким самим принципом ви малюєте асоціативну тему, то цілком логічно за таким самим принципом і відтворювати інформацію.

І тут у пригоді стануть додаткові знання про мозок. Так-от, наш мозок має короткотривалу і довготривалу пам'ять. І це чудово! На перехресті на вигляд червоного світла світлофора ми зупиняємося, коли запалюється зелене – рушаємо. Наша довготривала пам'ять закарбувала в собі правила переходу вулиці залежно від кольору світла на світлофорі. Однак короткотривала пам'ять не мусить фіксувати всіх наших зупинок на червоне світло.

Отож як ми запам'ятовуємо й відтворюємо інформацію, потрібну нам на тривалий час? Почасти через схеми та асоціації.

А тому асоціативні схеми – це власне один із методів. Інший – залучати всі центри інтелекту, зокрема ті, що відповідають за ритм, риму, повторення, музику. Ми не мусимо годинами завчати щось напам'ять.

Прочитавши книжку, позначте основні ідеї та підзаголовки і складіть із цього асоціативну схему. Відразу по закінченні зробіть дві речі;

1. Негайно перегляньте все, що ви позначили.

2. Заново намалюйте асоціативну схему. Це допоможе вам пов'язати все вивчене досі власне за допомогою схем і асоціацій. Очевидно, коли ви новачок у малюванні схеми, вам буде важко передати основну тезу одним словом. Однак спробуйте, це дуже важливо!

Отож увечері, незадовго перед тим, як заснути, увімкніть заспокійливу музику. Подивіться по-іншому на асоціативну схему. Намагайтеся пригадати собі те, що ви вивчили за день, спробуйте уявити це зорово. Поміркуйте над асоціаціями якраз перед сном (коли перебуваєте у стані, наближеному до замріяності), - це важливий елемент навчального процесу.

ПРИКЛАДИ СТВОРЕННЯ АСОЦІАТИВНИХ МАЛЮНКІВ-СХЕМ

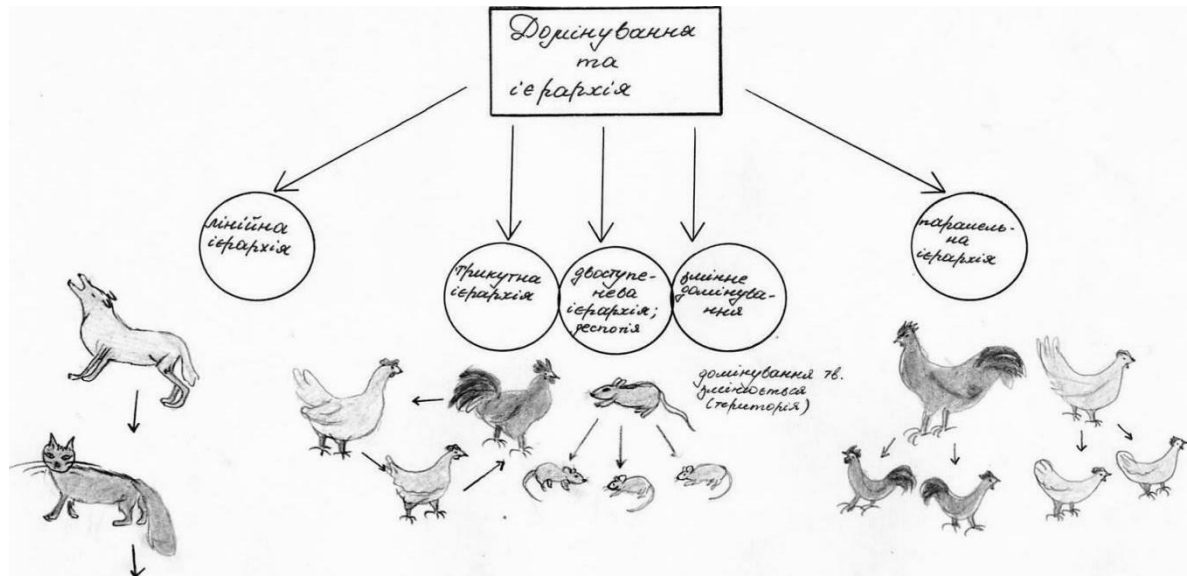

Рис. 2 Типи ієрархії у тварин

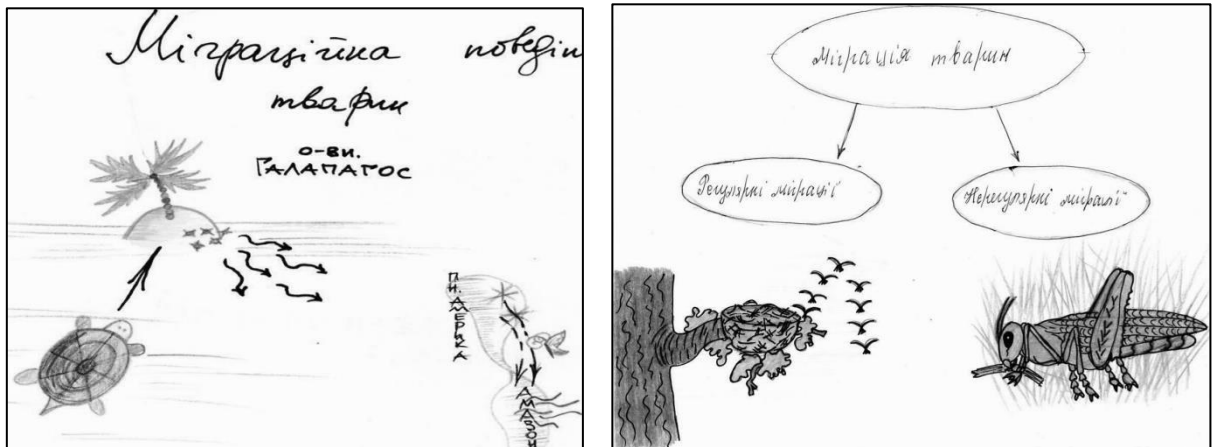

Рис. 3 Міграційна поведінка у тварин

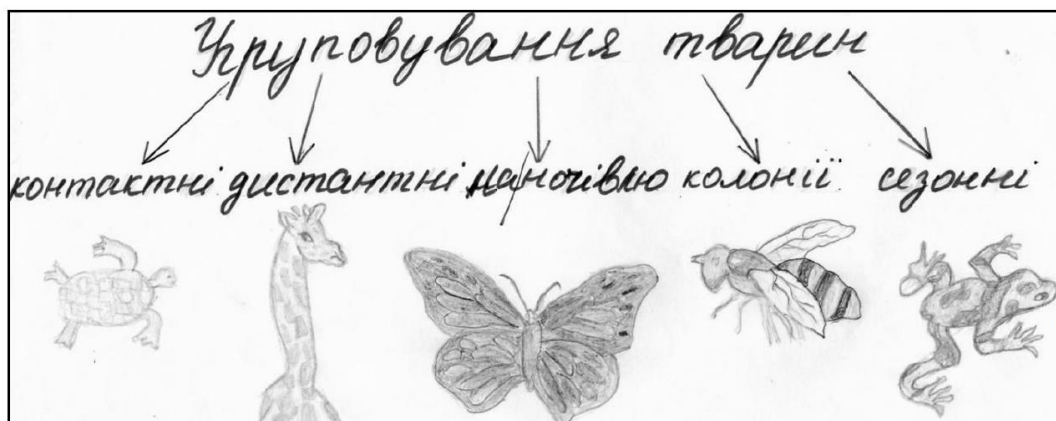

Рис. 4 Типи угруповань у тварин

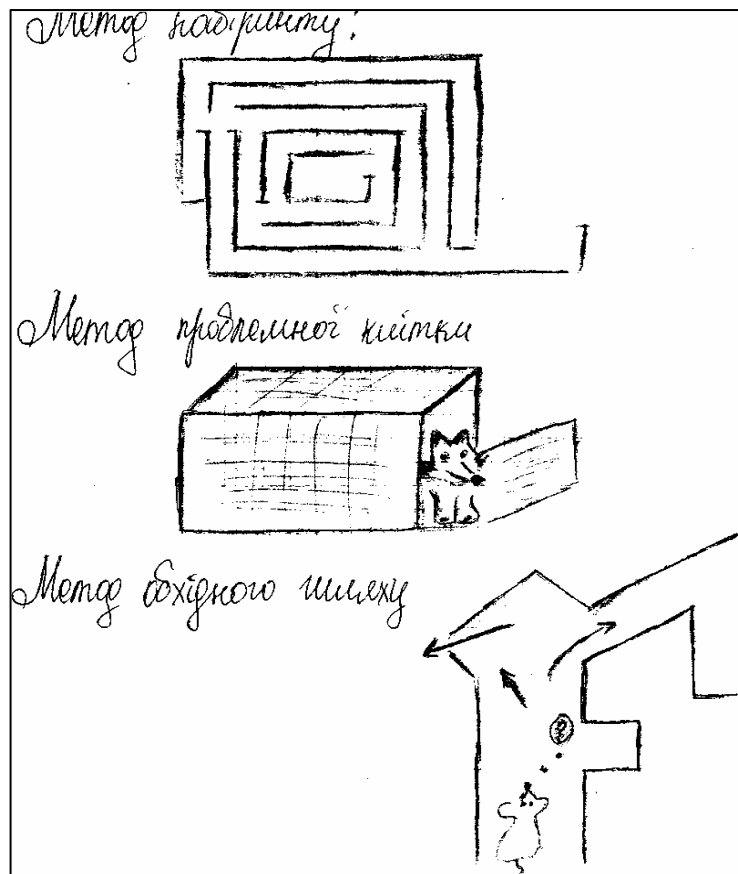

Рис. 5 Методи дослідження психіки тварин

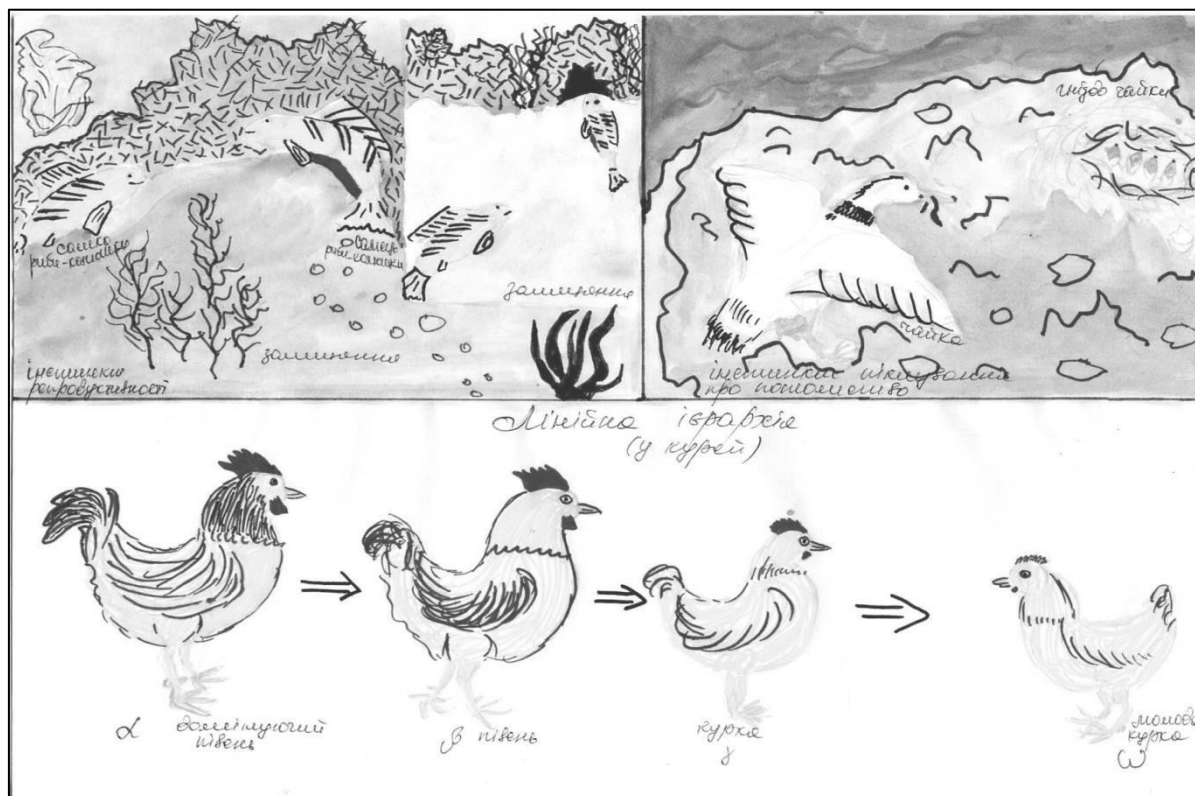

Рис. 6 Інстинкти залицяння, догляд за потомством та домінування у тварин

**ВИМОГИ ДО НАПИСАННЯ ДОСЛІДНИЦЬКОЇ РОБОТИ З КУРСУ
«ЗООПСИХОЛОГІЯ І ПОРІВНЯЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ»**

Дослідницька робота під час вивчення курсу «Зоопсихологія і порівняльна психологія» є видом самостійної роботи студентів, що сприяє глибшому опрацюванню наукової літератури, формує професійні навички спостереження за поведінкою тварин, розвиває вміння аналізувати та узагальнювати одержані висновки дослідження. Студенти проводять спостереження за поведінкою диких та/або свійських тварин, які живуть в середовищі міста /села з метою виявлення психологічних механізмів адаптації тварин до середовища. Результати спостереження за поведінкою тварин студенти демонструють у вигляді мультимедійної презентації, яку вантажать у папку на Google-диск.

Метою написання дослідницької роботи є поглиблене вивчення студентами психологічних механізмів адаптації диких та (або) свійських тварин, які живуть в середовищі міста чи села.

Для досягнення мети група поділяється на мікрогрупи (3-4 студентів) і обирає тварину (дику чи свійську) для спостереження. Оцінювання здійснюється викладачем. Критеріями оцінювання виступає досягнення мети, виконання завдань та дотримання структури дослідження.

Основні задачі дослідної роботи:

1. Обґрунтувати вибір тварини даного виду.
2. Прослідкувати конкретні способи поведінки тварини, що необхідні для адаптації її до навколишнього середовища, і записати їх у вигляді етограми.
3. Провести інтерпретацію отриманих результатів спостереження, проаналізувавши психологічні особливості поведінки тварин.
4. Зробити висновок про способи та механізми адаптації тварин до навколишнього середовища.

Структура дослідної роботи:

1. **Вступ** (здійснюється опис тварини та середовища її проживання).
2. **Теоретична частина** (включає розгляд основних поведінкових

механізмів адаптації досліджуваної тварини на основі опрацьованої літератури, визначаються труднощі, що виникають в процесі пристосування її до навколишнього середовища).

3. Емпірична частина (містить опис поведінки у вигляді етограми, що включає фіксацію дій тварини, місця спостереження, вказавши дату та час, а також висновки про типові можливості психіки тварини, за якою ведеться спостереження).

4. Висновок (здійснюється аналіз проведеного дослідження, вказуються перспективи подальших розвідок).

5. Додатки (включають аудіо-, відео- або фотознімки, довідкову інформацію тощо).

Презентація результатів дослідної роботи здійснюється студентами з використанням мультимедійної техніки. Послідовність презентації слайдів повинно відповідати структурі дослідної роботи.

Практичні поради для студентів щодо створення та проведення презентацій²

Для створення якісної презентації потрібні три важливі етапи, а саме: приготування, практика, проведення.

Як підготувати презентацію

1. "Який різновид презентації мені доведеться готувати?" Презентації можуть бути різні. Наприклад, вас можуть попросити провести семінар з порівняно невеликою групою осіб. В останній рік навчання вас можуть попросити провести презентацію своєї дипломної роботи, яка сама є важливим елементом вашого курсу. Презентацію можуть оцінювати викладачі і навіть ваші однокурсники.

2. Надто не хвилюйтеся з цього приводу. Коли ви перший раз будете готувати презентацію, крива вашого навчання стрімко підійметься вгору. Як це здебільшого буває, вам стане набагато легше виконувати цю роботу, коли ви здобудете більше досвіду.

3. Навіть якщо ви сильно стурбовані, забудьте про хвилювання і починайте готуватися. Як тільки ви почнете готуватися до презентації, половина вашого страху зникне, і ви будете почувати себе набагато краще. У будь-якому разі, що більше ви будете дізнаватися про цю тему, то впевненіше себе почуватимете. І виконувати якусь роботу завжди краще, ніж марнувати час та енергію на сумні роздуми!

4. Дізнайтеся, скільки часу вона триватиме. Зазвичай, на семінарі чи офіційній презентації, які ви будете проводити, буде суворий ліміт часу. Як тільки будете знати, скільки часу вам доведеться говорити, ви зможете виважено планувати те, що будете говорити.

5. Дізнайтеся, чи буде після вашої промови сеанс запитань і відповідей. Коли ви будете відповідати на запитання, що стосуються вашої презентації, то вам слід знати свою тему краще, ніж коли б ви просто мали коротку промову.

6. Якщо це оцінювана презентація, перевірте, скількох балів вона коштує. За неї можуть просто ставити залік. Можливо, що вона не коштує суттєвої кількості балів у вашому курсі. Нехай ваші зусилля будуть пропорційні до потенційних оцінок. Наприклад, не готуйте впродовж багатьох місяців чудову презентацію, щоб згодом провалити вкрай важливий іспит, тому що вам слід було провести більшу частину того часу, повторюючи матеріал.

7. Проводьте певні дослідження. Це, звісно, одна з причин, завдяки якій презентації є частиною вашого курсу – вони змушують вас братися за певні дослідження. Це буде корисна практика здобуття навичок, які ви в будь-якому разі рано чи пізно будете потребувати.

8. Визначте, що вам потрібно знати на цю тему. Часто в цьому вам

² Рейс Ф. Секрети успішного навчання: практичні поради для студентів / Пер. з англ. О.Гладкого. Львів: Свічадо, 2006. 256 с. С.105-120.

допоможуть викладачі. Вони можуть запропонувати спеціальні джерела – книги, статті, інтернет-сторінки і так далі.

9. Дізнайтеся, які технічні засоби ви зможете використовувати, коли будете проводити презентацію. Наприклад, ви можете використовувати звичайну чи білу дошку або комп'ютер з інформаційним проектором.

10. Обміркуйте, якими будуть ваші слайди і допоміжні матеріали, якщо ви плануєте використовувати їх. Як тільки ви будете знати, що побачить ваша аудиторія, вам буде набагато легше планувати те, що ви будете говорити під час своєї презентації.

11. Створіть сценарій чи конспект. Ви можете скласти список основних тез або заголовків і по черзі детально розповідати про них у своєму виступі, не маючи написаного сценарію.

12. Проведіть кілька репетицій. Перегляньте поради про те, як слід вправлятися у проведенні презентацій, щоб дізнатися про речі, які вам доведеться робити під час презентації, і практикуйте їх, поки не відчуєте впевненості у власних силах. Однак особливу увагу приділіть часу. Якщо це 10-хвилинна промова з 10 хвилинами запитань та відповідей, ви повинні мати на меті дійти до останнього пункту рівно за десять хвилин і підготуватися до запитань. Це вимагає певних зусиль, однак прагнути до цього варто – інші можуть не впоратися з цим завданням!

13. Приготування наочного приладдя. Доречність використання звичайного чи високотехнологічного наочного приладдя у вашій презентації залежатиме від кількох факторів: скільки часу вона триватиме, на яку тему ви будете говорити і чи досить зручно в таких умовах використовувати ці речі.

14. Якщо ви користуєтеся дошкою, користуйтеся нею добре. Не розмовляйте з дошкою, поки пишете щось на ній. Пишіть досить високо, бо в іншому разі люди, які сидять позаду, не зможуть побачити того, що ви пишете. Написавши текст на дошці, переконайтеся, що ви не заступаєте його своїй аудиторії. Не витирайте нічого, поки у людей не з'явиться нагода побачити написане! Пишіть досить великими літерами, так щоб люди, які сидять позаду, могли легко прочитати текст. І не забудьте взяти із собою крейду та ганчірку, особливо в день презентації.

15 Якщо ви користуєтеся білою дошкою, то треба дотримуватися більшості згаданих принципів. Однак ще важливіше використовувати правильний тип фломастерів. Найкращі ті, які можна витирати "насухо". Водорозчинні фломастери використовувати ризикованіше, але вони також підійдуть за умови, що у вас буде щось вологе, щоб витерти дошку.

16. Якщо ви будете демонструвати слайд-шоу Power Point, пам'ятайте, що вам потрібне належне устаткування. В найкращому випадку, ви просто вставите флешкарту в комп'ютер, і ваше шоу з'явиться на моніторі за секунди. Але якщо на місці не має комп'ютера або проектора, то варто надрукувати допоміжні матеріали (по три чи шість слайдів на сторінку), щоб ви, принаймні, могли використати ці матеріали, якщо вам не вдасться того дня продемонструвати своє шоу на моніторі.

Як вправлятися у проведенні презентації

1. Звикніть до звучання свого голосу. Корисно вправлятися в

порожній аудиторії – на кшталт тієї, у якій ви будете проводити презентацію.

2. Уважно сплануйте свій вступ. Саме він справить перше враження на аудиторію. Тут ви поясните, про що йтиметься у вашій презентації, і, можливо, як ви збираєтесь розпочати її. У вступі ви маєте розповісти слухачам про себе, а також сказати кілька слів про те, на яку тему ви будете говорити – і, можливо, чому їх може зацікавити те, про що буде йти мова. Варто так вивчити вступ, щоб ви могли говорити його машинально, позбувшись зайвих хвилювань на початку презентації.

3. Приготуйте додаткові "козири". Прийшовши на презентацію, ви, не зорієнтувавшись, можете говорити набагато швидше, ніж ви це зазвичай робите. Тому, коли у вас не буде чим заповнити відведені хвилини, корисно мати один чи два додаткові пункти, до яких можна звернутися – наприклад, докладніше поговорити про те, що ви згадували раніше.

4. Також приготуйте "шляхи для відступу". З тієї чи іншої причини ви можете вичерпати ліміт часу, поки триває презентація. Наприклад, ви можете почати пізніше, тому що хтось перед вами перебрав час. Вас могли перервати або поставити вам запитання, до якого ви не були готові. Не варто поспіхом розповідати все, про що ви мали намір сказати, коли у вас немає для цього часу. Тому ви повинні мати кілька речей, які можна пропустити (так, щоб ніхто цього не помітив), коли час невблаганно закінчується. Але в жодному разі не жертвуйте ретельно спланованою кінцівкою.

5. Практикуйте кінцівку. Попри все, про що йшлося в презентації, важливо, щоб вона мала добре й ґрунтовне закінчення. Не просто зупиняйтесь! Не дайте своїй презентації вичерпатися. Закінчіть її ефектно! Доведіть, що ви дійшли до певних висновків. Вчіться дивитися на свою аудиторію (якої, звісно, поки що немає) і не забудьте сказати "дякую вам" насамкінець. Або: "Дякую. Чи маєте ви до мене запитання?" І так далі.

6. Ідіть на публіку. Якщо ви маєте друзів, які також готуються до презентації, з'ясуйте, чи ви можете тренуватися разом. Це може бути набагато веселіше, ніж просто розмовляти зі собою, і ви, мабуть, багато навчитесь, спостерігаючи, як поведуться вони. Ви помітите речі, про які подумаєте: "Так, це просто чудово. Я спробую зробити це у своїй презентації". В іншому місці ви можете подумати: "О ні, я в жодному разі не повинен робити цього у своїй презентації".

7. Продовжуйте спостерігати, як інші люди роблять це. Стежте за своїми викладачами з новим інтересом. Помічайте, що вони роблять, щоб привертати увагу аудиторії. Помічайте, що саме набридає їхнім слухачам. Занотуйте під час лекцій ті речі, які ви збираєтесь використати (і які уникати!) у своїй презентації.

8. Вправляйтеся у відповідях на запитання. Саме тут друзі можуть особливо стати вам у пригоді. Попросіть їх ставити вам запитання після ваших спроб. Також ставте запитання їм. Поступово ви будете почуватися набагато комфортніше, відповідаючи на запитання. Такі практичні вправи корисні не тільки для проведення презентацій – це також підготовка до співбесіди чи навіть усних іспитів.

9. Також приготуйте свої запитання. Ви можете записати їх на

картках, а після цього "тягти жереб" і відповідати на запитання в довільному порядку. Дізнайтеся, на які запитання вам легше відповідати. Виявіть, на які вам відповідати важко, і, якщо можливо, детальніше дослідіть цю тему, щоб мати змогу давати кращі відповіді на них.

Проведення презентації

1. Прийдіть раніше. Звісно, що ви вже будете на місці, якщо проводите презентацію після когось. Якщо це не так або якщо ви перші в черзі, не завдавайте собі зайвих турбот і прийдіть вчасно, щоб мати змогу зосередитися.

2. Перевірте все обладнання, яким ви користуєтесь.

3. Залишайтеся спокійним, поки слухачі сідають на свої місця. Поки всі не сядуть, дуже корисно поговорити з тим, хто прийшов першим, особливо, якщо ця особа вам знайома. Коли ви робите це, обов'язково поглядайте на годинник. Можливо, навіть зніміть його з руки і покладіть поряд зі своїми нотатками, щоб мати змогу стежити за часом непомітно.

4. Перш ніж почати, зверніть увагу на час (і навіть занотуйте його, щоб не забути, коли ви почали) і тільки тоді починайте!

5. Підтримуйте візуальний контакт зі своїми слухачами. Не дивіться лише у свої нотатки, на підлогу, на стелю, на стіни, на монітор або у вікно. Вони не будуть оцінювати вашу презентацію. **Не хвилюйтеся, якщо візуальний контакт дається важко.** Трохи потренувавшись, ви навчитеся стежити за своїми слухачами, фактично, дивлячись повз них у далину. Це набагато краще, ніж взагалі не дивитися в їхньому напрямі.

6. Черпайте наснагу у своїх слухачів. Коли люди зацікавлені, дехто з них буде кивати головою на ваші слова, дехто буде усміхатися і так далі. Усі промовці здатні впоратися зі своїм завданням краще, коли один зі слухачів киває головою – спостерігайте, як ваші викладачі реагують на це.

7. Відволічіть увагу людей, якщо відчуваєте сильне хвилювання. Скажімо, якщо ви користуєтесь слайдами Power Point, у той момент, коли ви демонструєте слайд, усі відводять свій погляд від вас і дивляться на монітор. Це дає вам можливість заспокоїтися чи просто нагадати собі, що ви встигли сказати у цій презентації і про що будете говорити далі.

8. Не читайте вголос ті речі, які люди можуть прочитати самі. Людям не подобається, коли їм читають! Крім того, якщо ви, наприклад, показуєте їм слайд з основними тезами, вони прочитають їх набагато швидше, ніж ви їх зможете назвати. Так само, якщо ви приготували допоміжні матеріали, не просто зачитуйте з них текст – звертайте увагу слухачів на (скажімо) "перші рядки другої сторінки...", якщо ви хочете запропонувати їм цитату з допоміжних матеріалів.

9. Намагайтеся закінчити презентацію так, як ви планували. Скористайтеся "шляхами для відступу", якщо закінчується час, і пропустіть дещо з того, що ви планували обговорити, однак не опускайте висновку. Якщо у вас виявилось більше часу, ніж ви сподівалися, обговоріть кілька додаткових запитань, які ви приготували.

10. Вчасно завершуйте. Якщо вам дали 10-хвилинний ліміт часу, і ви говорили рівно 10 хвилин, уся ваша робота буде виглядати більш професійною, краще підготованою і так далі.

11. Коли ви знаєте, як відповісти на запитання, не поспішайте. Що довше ви будете говорити про речі, які добре знаєте, то менше часу будете намагатися говорити про речі, яких ви не знаєте.

12. Коли вас питають про те, чого ви не знаєте, не говоріть дурниць. Залиште собі час на роздуми. Можна непомітно зробити це, повторивши запитання для всіх, наприклад, якщо люди, що сидять позаду, не змогли почути запитання, яке пролунало з перших рядів. Існує також інший спосіб – уточнити запитання. Спитайте в особи, яка поставила вам його: "Чи запитуєте ви про..." і далі поясніть, у чому саме, на вашу думку, суть цього запитання. Якщо ви справді не можете дати відповіді на запитання, скажіть про це.

13. Якщо ви самі вирішуєте, хто ставить вам запитання, стежте за часом. Коли час, виділений на запитання, почне вичерпуватися, скажіть (наприклад): "Нам вистачить часу лише на одне запитання". Відповівши на нього, підніміть голову, усміхніться і скажіть щось на кшталт: "Дякую за питання". Згодом почніть збирати свої нотатки, щоб піти звідти.

14. Тепер презентація закінчилася, однак ваше навчання триває далі. Після того, як ви провели презентацію, варто впродовж певного часу обміркувати її. Зробіть деякі нотатки щодо проведення презентації, а також невеличкі практичні поради на майбутнє.

15. Вислухайте якомога більше відгуків про свою презентацію. Коли ви пізніше зустрінете людей, які були серед ваших слухачів, виберіть вдалий момент і поставте їм структуровані запитання на кшталт: "Що вам сподобалося в моїй презентації? Що, з вашого погляду, було найменш вдалим у моїй презентації?" Ви дізнаєтеся більше з їхніх відповідей на такі запитання, ніж коли б ви просто спитали: "Що ви думаєте про мою презентацію?"

16. Продовжуйте спостерігати за діями інших людей під час проведення презентацій.

Проект «Лікар Свято» як метод психологічного супроводу дітей та підлітків в дитячій лікарні

«Лікар Свято» – соціальний молодіжний проект, метою якого є психологічний супровід дітей, підлітків, їх родичів та медичних працівників у стаціонарних відділеннях дитячої лікарні засобами сміху, ігротерапії, арттерапії.

Проект розпочав діяльність у лютому 2015 року на базі КНП «Івано-Франківська обласна дитяча клінічна лікарня Івано-Франківської обласної ради» завдяки співпраці кафедри загальної та клінічної психології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, Освітньо-благодійного проекту «Янголи поруч» та Регіонального методично-організаційного моніторингового центру з телемедичними консультаціями Івано-Франківської обласної дитячої клінічної лікарні. З 2016 року керівником проекту є доцент кафедри загальної та клінічної психології, фахівчиня Проектно-освітнього центру «Агенти змін» Мирослава Кулеша-Любінець.

Рис. 1 Перший вихід волонтерів проекту «Лікар Свято» до дітей (2015 р.)

Волонтерами проекту «Лікар Свято» є студенти (-ки) факультету психології спеціальності «Психологія» Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Протягом семи років у проекті прийняло участь більше 100 студентів-психологів. Сторінки проекту у соцмережах: <https://www.facebook.com/likarsvyato> , <https://kztkp.pnu.edu.ua/лікар-свято/> .

Основними напрямками діяльності проекту «Лікар Свято» є:

- сміхотерапія дітей (їх батьків, опікунів), які перебувають на стаціонарному лікуванні;
- психологічна підтримка важкохворих дітей;
- психологічна просвіта дітей та молоді з питань збереження психічного здоров'я та психологічного благополуччя;
- навчання волонтерів психотехнікам ефективної взаємодії та підтримки пацієнтів дитячих лікувальних закладів, медичних працівників методами ігротерапії, казкотерапії тощо.

У веселих костюмах казкових та мультиплікаційних героїв волонтери відвідують дітей у відділеннях лікарні, проводять з ними різноманітні розважальні заходи. Такі заходи відбуваються кілька разів в місяць в післяобідній час, коли вже відбулися всі медичні процедури. Ігри підбираються залежно від віку та відділення, де лікуються діти. На прощання Лікарів Свято завжди дарують дітям невеличкі

подарунки, зроблені власноруч, а також повітряні кульки, клоунські носики та ін. За відвідування необхідно близько 50-60-ти подарунків, оскільки волонтери ходять у різні відділення лікарні. Також для старших дітей проводяться бесіди на тему збереження психічного і соматичного здоров'я.

Рис. 2 Волонтери проєкту «Лікар Свято» в Івано-Франківській обласній дитячій клінічній лікарні – Видрак М., Родзінська І., Галай М., Красевич Г., Товпига Н. (2016 р.)

На думку психологів, феномен сміху є природнім болезаспокійливим, що сприяє покращенню стану здоров'я та підвищенню імунного захисту, зниженню рівня тривоги, розслабленню м'язів, поліпшенню роботи серцево-судинної та дихальної систем, органів травлення, а також посилює почуття близькості, захищеності, дружелюбності у міжособистісних стосунках (Н. Казінс, Р. Парс, Н. Сміт, Л. Хілл та ін.).

Рис. 3 Волонтери проєкту «Лікар Свято» на Фестивалі лікарняних клоунотерапевтів у Польщі – Дзюбинська М., Родзінська І., Видрак М. та ін. (2016 р.)

У педіатрії професійні лікарі-клоуни почали працювати в лікарні з 1986 році за програмою під назвою «Клоуни Цирку Великого Яблука». Розпочаті в Нью-Йорку програми лікарняної клоунотерапії зараз працюють в багатьох країнах світу (Польща, Франція, Канада, Австралія, Німеччина та ін.).

Провідним фахівцем у напрямку лікарняної клоунади є американський

клоунтерапевт *Хантер Дорті Адамс*, який заснував безліч шкіл для навчання майбутніх волонтерів по всьому світу (у художньому кінофільмі «Цілитель Адамс» (1998 р.) добрий лікар-веселун програє з дітьми їх страхи, мотивує їх відновлюватися після хвороби, в ігровій формі вчить дбати про своє здоров'я, що призводить до швидшої реабілітації).

Рис. 4 Волонтери проекту «Лікар Свято» на Фестивалі Porto Franko (2017 р.)

Для ефективної роботи студенти-волонтери проекту «Лікар Свято» проходять спеціальне навчання у Школі волонтерів (тренер – М. М. Кулеша-Любінець), де дізнаються про специфіку організації волонтерської діяльності у дитячій клінічній лікарні; набувають навичок індивідуальної та групової взаємодії з хворими дітьми залежно від віку та нозології, а також вчаться придумувати казки, імпровізувати, створювати вироби ручної роботи для хворих дітей. Майстер-класи проходять у формі тренінгу з питань психології хворої дитини, особливостей психоемоційного стану дітей різного віку, які перебувають на стаціонарному лікуванні; технік зниження бар'єрів міжособистісного спілкування з хворими дітьми, їх родичами, медичними працівниками; використання іграшки, казки, художніх творів як засобу зниження тривоги та ефективної взаємодії з дітьми в умовах лікарні тощо.

Рис. 5 Волонтери на презентації проекту «Лікар Свято» – Герасимів Х.-В., Рубан О., доц. Кулеша-Любінець М., Олійник Д., Лютак В., Сербин М., Лосяк Н. (2019 р.)

Для майбутніх Лікарів Свято слід знати, що перед відвідуванням хворих дітей

волонтери завжди консультуються з медичними працівниками відділення лікарні, дізнаються імена пацієнтів, характеристики хвороби. Лікарняні клоунотерапевти знають, що важливо прислухатися до бажань пацієнтів та їх батьків (опікунів), бути готовим до непередбачених ситуацій. Вони охоче використовують в іграх всілякі лікарняні предмети. Якщо дитина у руках Лікаря Свято побачить замість градусника чарівний предмет, в якому живе ртутний гномик, значить, мета досягнута! Як казав герой фільму «Цілитель Адамс»: «Намагайся побачити те, що не бачать інші. Те, що інші відмовляються бачити через страх. Сприймай весь світ кожен день заново».

Рис. 6 Волонтери проекту «Лікар Свято» на заході до Дня кохлеарного імпланту в Україні – Сторчоус М., Стецюк Г., Мельник Ю. (2019 р.)

Волонтери соціального проекту «Лікар Свято» протягом 2016-2021 рр. чотири рази ставали переможцями грантової програми міського розвитку «Urban Space 100» та програми «Малі гранти» від платформи «Тепле Місто», що дало можливість придбати яскраві костюми, повітряні кульки та клоунські носики, а також матеріали для виготовлення подарунків для дітей та обладнання для Школи волонтерів.

Сьогодні соціальний проект «Лікар Свято» активно розвивається на базі кафедри загальної та клінічної психології і є відкритим до нових ідей, що допомогли б полегшувати перебування хворих дітей та підлітків у стаціонарних відділеннях дитячих лікарнях.

Рис. 7 Волонтери проекту «Лікар Свято» в Івано-Франківській обласній дитячій клінічній лікарні – Герасимів Х.-В., Олійник Д., Лосяк Н., Рубан О. (2019 р.)